

Självständigt arbete krigsvetenskap (15 hp)

Författare: Örlogskapten Paula Wallenburg	Program/Kurs
Förband: Första ubåtsflottiljen/1.ubflj	Examinator:
Handledare: Docent Jerker Widén Biträdande handledare: Kommendörkapten Per Edling	
Ubåtsjaktförmågans utveckling på sjöoperativ helikopter - En studie av bakomliggande drivkrafter	
Sammanfattning: Syftet med uppsatsen är att studera de drivkrafter som låg bakom utvecklingen av den svenska ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter under tidsperioden 1980-92. Studien genomförs med hjälp av två perspektiv vilka är baserade på Graham Allison's samhällsvetenskapliga modeller, och dennes bok <i>Essence of Decision</i> . I arbetet benämns perspektiven rationell aktörsmodell respektive maktspelemodell. Ambitionen är att undersöka om respektive modell kan förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter under nämnda period. Resultatet av studien är att med hjälp av den rationella aktörsmodellen kan bakomliggande drivkrafter till utvecklingen av ubåtsjaktförmågan i stor utsträckning påvisas. Studien påvisar att det fanns ett väl definierat hot samt att enighet rådde att detta hot skulle bemötas, d.v.s. med ubåtsjaktresurser. Dock kan inte påvisas att helikopter och utvecklingen av dess ubåtsjaktförmåga var det enskilt lämpligaste alternativet. Med hjälp av maktspelemodellen kan orsakerna till utvecklingen inte nämnvärt förklaras eftersom inget maktspel av större omfattning har påvisats. Den senare modellen bidrar snarare till att belysa aktörer och faktorer som formade deras agerande. Nyttjar man modellerna som komplement till varandra ges en bredare bild av skeendet men förklaringen av bakomliggande faktorer stärks inte. Nyckelord: Sjöoperativ helikopter, ubåtsjaktförmåga, 1980-1992, drivkrafter, utveckling, förklaringsmodeller, Allison, Zelikow.	

Development of anti submarine warfare on sea operational helicopters- A study of the driving forces behind

Abstract:

The aim of the present study is to explain what where the driving forces behind the development of antisubmarine warfare skill on Swedish sea operational helicopters during the time 1980-92. The study is done by using two different perspective, based on Graham Allison scientific explanation models found in his book *Essence of Decision*. In the study the perspectives are named “rational actor” and “governmental politics”. The purpose is to investigate if respective model can explain the development of antisubmarine warfare skill on Swedish helicopters during the previously mentioned timeframe.

The result of the study is that by using the rational actor perspective the development of anti submarine warfare can be explained in a large extent. The study proves that there were a well-defined threat and that consensus was that this threat would be met i.e. with anti submarine warfare resources. It cannot be demonstrated that the helicopter and the development of its anti submarine warfare capability was the single most suitable option. By using the model governmental politics, the development is not significantly explained because no internal differences of large extent have been demonstrated. The model contributes rather to illuminate the actors and factors that shaped their actions. If the models are used as complement to each other a wider perspective of what has happened is shown, but the explanation is not strengthened.

Key words: Sea operational helicopter, ASW-capability, 1980-1992, driving forces, development, explanatory models, Allison, Zelikow.

Innehåll

1	Inledning	4
1.1	Bakgrund	4
1.2	Syfte och frågeställningar	5
1.3	Avgränsningar	6
1.4	Metod och material	7
1.5	Forskningsläget	11
1.6	Centrala begrepp	12
1.7	Disposition	13
2	Teori.....	14
2.1	Förklaringsmodeller av Allison	14
2.2	Rationell aktörsmodell.....	15
2.3	Maktspelsmodell.....	16
3	Ubåtsjaktutvecklingen med perspektivet rationell aktörsmodell.....	18
3.1	Hot	18
3.2	Bemötandet av hotet	21
3.3	Alternativ och lämpligast alternativ	23
4	Ubåtsjaktutvecklingen med perspektivet maktspelsmodell	29
4.1	Aktörers inverkan	29
4.2	Formgivande faktorer	34
4.3	Orsaker till genomslag.....	35
4.4	Processen	37
5	Avslutning	38
5.1	Resultat	38
5.2	Avslutande diskussion	42
5.3	Förslag på fortsatt forskning.....	42
6	Käll- och litteraturförteckning.....	44

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Helikopter, som ubåtsjaktenhet, har genom historien visat sig vara en resurs som flertalet ubåtsjaktnationer nyttjar sig av och dessutom med framgång. Sverige är en nation med mångårig erfarenhet av sjöoperativ helikopter med ubåtsjaktförmåga. Utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på svenska helikoptrar är intressant att studera eftersom tillgången och tillförseln av sjöoperativ helikopter, med just ubåtsjaktförmåga, har varierat under olika decennier i svenska marinens historia. Det förefaller således intressant att försöka klarlägga vilka som är de bakomliggande orsakerna till denna utveckling. Sverige har haft sjöoperativ helikopter från sent 1950-tal fram till ett uppehåll mellan åren 2006¹-2010. Under 2010 har återinträdet av sjöoperativ helikopter påbörjats med helikopter 14 och 15 vilka än så länge har begränsad förmåga. Återuppbyggnaden av olika förmågor inom den sjöoperativa arenan är planerad att successivt genomföras i perioden 2012-2020.² Inte minst p.g.a. återinförandet av den sjöoperativa helikoptern så aktualiseras detta ämne ånyo.

Även om Sverige under decennier har haft ubåtsjakthelikopter, så har efterfrågan på helikopter och dess användning varierat beroende på vad som verkar varit uppenbara orsaker. Bland de mer vedertagna förklaringarna kan nämnas hotbild, konstaterade och misstänkta ubåtsincidenter samt försvarsbudgetens avvägning.³ Under framför allt 1980-talet uppstod en intensifiering av svensk ubåtsjakt, där modernisering och modifiering av materielen skedde och marinens personal användes frekvent i jakten på de ubåtar som befarades uppträda på Sveriges territorium.⁴ Vidmakthållandet av ubåtsjaktförmågan fortsatte in på 1990-talet, till synes fortsatt motiverat av kränkningar och kanske även av det s.k. typljudet.⁵ Varför utvecklingen blev som den blev kan eventuellt förklaras också av andra orsaker än nyss nämnda. Var det så att beslutfattandet rörande utvecklingen av ubåtsjaktförmågan drevs av mindre uppenbara orsaker som exempelvis interna maktkamper,

¹ Sista sjöoperativa flygpasset genomfördes hösten 2006. Helikopter 4 har flugits efter denna tid men inte sjöoperativt.

² Westerlund Magnus, "Återuppbyggnaden av sjöoperativ helikopterförmåga", *Tidskrift i sjöväsendet* 2/2011, s. 134.

³ Hofsten Gustaf von & Rosenius Frank (Red.), *Kustflottan – De svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet* (2009), Stockholm: Kungliga Örlogsmannasällskapet, s. 197-226.

⁴ Frisk Göran, "Framförhållning – för svårt för politiker?", *Tidskrift i sjöväsendet* 3/2008, s. 176ff.

⁵ Ett ljud som initialt bedömdes kunna vara ett undervattensljud alstrat av ubåt men som efter utredningar härleddes till ljud från fisk, SOU 2001:85 *Perspektiv på ubåtsfrågan – Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* (2001), Stockholm: Regeringskansliet, s. 240f.

okända aktörer eller hot. Dessa bakomliggande orsaker, eller mysterier, formulerar en amerikansk president på följande sätt:

The essence of ultimate decisions remains impenetrable to the observer – often, indeed, to the decider himself... There will always be the dark and tangled stretches in the decision-making process – mysterious even to those who may be most intimately involved.

*John Fitzgerald Kennedy*⁶

Mysterierna som presidenten Kennedy nämner är de som eftersöks i arbetet, d.v.s. vad som var drivande orsaker till utvecklingen av svensk ubåtsjaktförmåga på helikopter. Det finns olika sätt att hitta förklaringar till frågor som dessa och ibland använder sig forskare av samhällsvetenskapliga förklaringsmodeller som verktyg för att försöka finna orsakssammanhangen bakom skeenden. I arbetet har två modeller, skapade av Graham Allison⁷, fungerat som verktyg. Valet har fallit på Allison eftersom hans modeller ofta används för att förklara förändringar, vilket är målsättningen med studien. I studien undersöks i vilken utsträckning utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på svensk sjöoperativ helikopter kan förklaras med hjälp av samhällsvetenskapliga förklaringsmodeller. Målet är att försöka finna vad som var de bakomliggande orsakerna och skeenden till denna förändring samt hur dessa skeenden kan förklaras.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att analysera utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på svensk sjöoperativ helikopter under perioden 1980-1992. Målsättningen är att försöka finna orsakerna till de beslut som fattades, och vilka som var de drivande krafterna bakom den förändring som skedde. För att kunna uppnå syftet med uppsatsen kommer empirin att studeras med hjälp av Allisons förklaringsmodeller. Skälet till att använda dessa modeller är att de är framtagna och används framför allt för

⁶ Citatet taget ur Allison Graham & Zelikow Philip, *Essence of decision - Explaining the Cuban missile crisis* (1999), New York: Longman, försättsbladet.

⁷ Förklaringsmodellerna är skapade av Graham Allison och publicerades första gången 1971 i boken *Essence of decision - Explaining the Cuban missile crisis* där de används på en fallstudie av Kubakrisen. Efter att ytterligare dokument rörande krisen avhelligats skrev Allison om boken tillsammans med Philip Zelikow. Det är denna utgåva från 1999 som nyttjas i arbetet men när det refereras till förklaringsmodellerna används endast namnet Allison.

att söka förklara orsaken bakom ett visst skeende, vilket är det som eftersöks i arbetet. Ovanstående problemformulering operationaliseras genom följande frågeställningar:

- *Kan bakomliggande orsaker till utvecklingen av ubåtsjaktförmåga på sjöoperativ helikopter förklaras med hjälp av rationell aktörsmodellen?*
- *Kan bakomliggande orsaker till utvecklingen av ubåtsjaktförmåga på sjöoperativ helikopter förklaras med hjälp av maktspelsmodellen?*

Dessa frågeställningar (utgående från respektive förklaringsmodeller) fungerar som två glasögon genom vilka empirin undersöks i det valda tidsskedet. Avsikten är att använda olika perspektiv för att finna orsaksförklaringar till ett visst skeende eller fenomen, i detta fall utvecklingen av sjöoperativ helikopters användande. Förklaringsmodellerna, och de frågor som har formulerats med hjälp av modellerna, är att betrakta som verktyg eller medel för att förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter. Målet är att finna orsaken eller orsakerna till varför utvecklingen skedde. Förklaringsmodellerna och deras respektive för- och nackdelar beskrivs utförligare i kapitel två.

1.3 Avgränsningar

Avgränsningar i tid är gjord till tidsperioden 1980-1992. Detta har gjorts på grund av att ubåtsjakten var som mest intensiv under denna period och det torde således finnas skriftliga källor att tillgå som kan tänkas vara lämpliga att nyttja för denna studie. Dessa skriftliga källor kan förhoppningsvis bidra till att belysa, dels den svenska ubåtsjakthistorien, dels den tillhörande debatten. Mängden bedömda ubåtskränkningar eller incidenter tilltog även markant fr.o.m. 1980 och avtog lika markant fr.o.m. 1992 och framåt. Vidare begränsas vald tidsperiod med år 1992 eftersom det då var det senaste tillfället överbefälhavaren (ÖB) konstaterade kränkning genom främmande undervattensverksamhet.⁸ Den intensiva ubåtsjakten under 1980-1992 innebar att många individer tjänstgjorde på sjöoperativ helikopter och dessa personer förefaller vara källor.

⁸ SOU 1995:135 *Ubåtsfrågan 1981-1994* (1995), Stockholm: Regeringskansliet, s. 45 och SOU 2001:85, s. 17.

I denna studie undersöks specifikt ubåtsjaktförmågan på helikopter. Denna förmåga kan antas vara påverkad av kringliggande faktorer som har mer eller mindre indirekt påverkan på hur en förmåga utvecklas. Exempel på några av många sådana faktorer kan vara forskning runt ämnet, ändrade arbetstidsavtal för den tjänstgörande personalen, förändringar i insatsregler och underhållsrytmer på helikoptrarna. Detta arbete kommer ej att ta hänsyn till ovanstående utan istället studeras utvecklingen på helikopter gentemot alternativa enheter i Försvarmakten samt vilka faktorer och aktörer som var formgivande för denna utveckling.

I arbetet undersöks endast användandet av svensk sjöoperativ helikopter i ett ubåtsjaktssammanhang och hur den har nyttjats, framförallt i försvaret av nationen och upprätthållandet av den territoriella integriteten. Sverige har en historia av ubåtskränkningar på eget territorium som är förhållandevis omfattande⁹, varför det är det området, d.v.s. ubåtsjakt, som är mest relevant för att försöka besvara frågeställningen. Detta är skälet till att valet för forskningen faller just på nationen Sverige och dess territorium. Vidare är tillgången på historiskt material avgörande för valet av område och det finns en ansevärd mängd av detta just vad avser ubåtsjakt. Arbetet har inriktat sig på att analysera svenska beslutsfattare, aktörer, och inte andra nationers dito. Av Allison's tre förklaringsmodeller nyttjas två i studien eftersom avsikten är att få ett tydligt utfall dem emellan och vidare förklaring och motivering av valet redovisas i kapitel 2.

1.4 Metod och material

Metoden som används i denna uppsats är kvalitativ analys med hjälp av vilken två typer av data-material har analyserats; texter samt intervjuer. Empirin studeras utifrån de frågeställningar som angivits ovan, vilka innefattar användandet av teoretiska förklaringsmodeller. I detta arbete används en deduktiv metod, d.v.s. generella påståenden formuleras och bekräftas med empirin.¹⁰ Mer precist i denna studie innebär metoden att frågeställningar jämligt kapitel 1.2 har konkretiserats till ett antal direkta frågor nedtecknade i kapitel 2.2 och 2.3. Frågorna har sedan nyttjats som glasögon

⁹ I sammanfattningarna av tre av Statens offentliga utredningar; SOU 1983:13 *Att möta ubåtshotet – Ubåtskränkningar och svensk säkerhetspolitik* (1983), Stockholm: Regeringskansliet, SOU 1995:135 samt SOU 2001:85, kommer samtliga fram till att slutsatsen är att främmande undervattensverksamhet har förekommit i svenskt territorialvatten under åren 1980-1992.

¹⁰ Johannesson Asbjørn & Tuft Per Arne, *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod* (2003), Malmö: Liber AB, s. 35f.

med vilka utvalda texter och intervjuer läses och ur dessa avleds, eller deduceras, empirisk data. Tolkningen och bearbetandet av texterna har skett löpande och integrerat med datainsamlingen. Datainsamlingen har skett genom studier av tidskrifter, böcker samt genom intervjuer. Där texter inte ger svar, eller nyanser söks, har intervjuer genomförts som komplement.

Arbetets frågeställningar enligt kapitel 1.2 är formulerade på så sätt att de söker finna förklaringskraft till bakomliggande orsaker till utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på helikopter. Förklaringskraften mäts genom att de direkta frågorna används som analytiska glasögonen och finner svar. Konkret innebär det att svar från flera källor eller från olika data har större förklaringskraft än om endast få källor bidrager.

Som grund för textanalysen av det historiska skeendet, vad avser sjöoperativ helikopter i ett ubåtsjaktssammanhang, har framförallt böcker som Ingemar Norberg och Peter Lianders *Marinhelikoptern* samt Gustaf von Hofsten och Frank Rosenius (Red.), *Kustflottan – De svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet* studerats.¹¹ Böckerna är till stor del författade av marin personal, somliga med helikopter erfarenhet, och studier av dem syftar till att förstå historiska skeenden som den är återgiven utifrån deras perspektiv. För att få en uppfattning om beslutsunderlag och dess processer, men även för att få en historisk inblick i utredningarna runt helikoptern, har Statens offentliga utredningar (SOU) varit kärnan i empirin och då i synnerhet SOU 1983:13, 1995:135 samt 2001:85¹² som alla berör ubåtsfrågan fast i olika tidsperioder och med olika perspektiv. Studier av dessa tre SOU:er har även syftat till att få en bredare bild av problematiken runt ubåtsincidenterna och på så sätt försöka undersöka helikoptersystemets roll i den problematiken. Ytterligare två SOU:er som bl.a. berör anskaffning av helikoptrar, 2009:67, *Försvarens helikopter 4 – frågan om vidmakthållande eller avveckling?* samt SOU 2010:50 *Försvarens helikopterresurser*¹³ har varit nödvändiga att studera för att erhålla en bredare kunskap om helikoptersystemet generellt.

¹¹ Norberg Ingemar & Liander Peter, *Marinhelikoptern* (1997), Falköping: Gummessons och Hofsten Gustaf von & Rosenius Frank (Red.), *Kustflottan – De svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet* (2009), Stockholm: Kungliga Örlogsmannasällskapet.

¹² Regeringskansliets SOU 1983:13 *Att möta ubåtshotet*, SOU 1995:135 *Ubåtsfrågan 1981-1994* samt SOU 2001:85 *Perspektiv på ubåtsfrågan*.

¹³ SOU 2009:67 *Försvarens helikopter 4 – frågan om vidmakthållande eller avveckling?* (2009), Stockholm: Regeringskansliet och SOU 2010:50 *Försvarens helikopterresurser* (2010), Stockholm: Regeringskansliet.

SOU kan ibland betraktas som politiskt drivna undersökningar och det kan finnas bakomliggande motiv till formuleringarna eller resultatet av undersökningen. Detta är möjligtvis ingen regel utan ett undantag men har beaktas ur ett källkritiskt perspektiv och i studien har således flera SOU:er lästs som komplement, och även kritik, till varandra. Generellt sätt torde dessa offentliga utredningar vara så pass transparenta att de kan betecknas som tillförlitliga, inte minst p.g.a. att utredarna ofta har tillgång till omfattande källor. Dock måste den tidsepok som undersökningarna är gjorda under noteras, och påverkan av det då rådande politiska klimatet beaktas. Detta avser inte minst SOU 1983:13 där utredarna bl.a. presenterade ett tydligt utpekande avseende nationalitetsfrågan. Ur ett källkritiskt perspektiv kan då diskuteras om denna utredning hade krav på sig att leverera ett konkret svar p.g.a. det kalla krig klimat som rådde. SOU 1995:135 tillsattes för att utvärdera de kränkningar som skett sedan tidigt 1980-tal samt den ubåtsskyddsverksamhet som genomförts. Kommissionen presenterar ett delvis annorlunda resultat jämfört med Ubåtsskyddskommissionen. Även denna källa kan vara föremål för påverkan från det rådande läget avseende ubåtsjakten, d.v.s. Sverige hade inte lyckats uppbringa någon främmande ubåt.

Enmansutredningen SOU 2001:85 tillsattes för att utvärdera hur berörda myndigheter hanterade kränkningarna. Ur ett källkritiskt perspektiv kan det diskuteras fördelar med en enmansutredning jämfört med en sammansatt grupp som gör motsvarande utredning. Oavsett vilken utredning det rör så förutsätts att tillgången till källor är den samma men måhända analysen annorlunda dem emellan. Vad det gäller ubåtsjaktförmågans utveckling på just sjöoperativ helikopter torde det inte finnas någon tydlig tendens i dessa utredningar utan skillnader uppstår framförallt avseende exempelvis nationstillhörighet och antal kränkningar. Vad avser SOU 2009:67 och 2010:50 har dessa endast bidragit till att bredda bilden av helikoptersystemet för författaren. De ingår ej i empirin.

Artiklar i *Tidskrift i sjöväsendet (TiS)*, som utges av Kungliga Örlogsmannasällskapet (KÖMS) har studerats. Dessa tidskrifter har getts ut under den tidsperiod som avses undersökas och har således befunnits vara lämpliga för att följa den samtida debatten runt frågeställningarna. TiS utges i syfte att bilda opinion samt att stimulera vetenskaplig produktion och kreativ debatt inom sjöväsendet. Dock behöver man förhålla sig till att många av artikelförfattarna i TiS kan antas ha starkt intresse och engagemang i sitt ämne p.g.a. att de har militär bakgrund eller anställning, vilket kan påverka

deras objektivitet. Vidare är artikelförfattarna ofta fackexperter inom ett specifikt område och inte alltid personer med vetenskaplig kompetens. Fördelarna med att studera vissa av TiS artiklar är att författarna besitter fackkunskap i ämnet och många av personerna var med när det som skall studeras skedde. Dessutom råder en viss öppenhet i denna typ av texter vilket är till fördel för att fånga upp information som i andra skrifter kan vara mer tillrättalagda.

Arbeten om marina stridskrafter, som exempelvis ovan nämnda *Marinhelikoptern* och *Kustflottan – De svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet*, författas av samma kategori av människor som skriver artiklar i TiS, d.v.s. militär personal med erfarenhet och fackkunskap från den tidsepok de beskriver. Således omfattas de av samma källkritiska problem som framförts under föregående stycke angående artikelförfattare i TiS.

Hemliga eller sekretessbelagda handlingar, böcker och dokument har med avsikt inte undersökts i syfte att hålla arbetet öppet. Detta kan förstås ha orsakat att arbetet har luckor vilket jag är medveten om, men lämnar till vidare forskning att påvisa.

KÖMS bibliotek och arkiv i Sjöofficerssällskapets lokaler i Karlskrona har gått igenom i syfte att hitta ytterligare underlag som ej går att erhålla på övriga bibliotek. Dock har utforskningen av biblioteket inte givit något unikt underlag vad avser tidsperioden som uppsatsen begränsats till.

Delvis strukturerade intervjuer av militär personal med helikoptererfarenhet från avsedd tidsperiod har genomförts. Syftet med intervjuerna har varit att fånga upp information som av olika anledningar inte har nedtecknats. Anledningarna kan vara exempelvis att dåvarande sekretess inte möjliggjorde ett nedtecknande i öppna källor eller att informanterna inte hade rollen av historieberättare i skrift. Vidare syftar de till att fånga upp information som under tidsperioden föreföll vara mindre viktig men som nu finner sin plats i denna studie. Det strategiska urvalet har skett genom att de intervjuade personernas erfarenhet inom helikoptersystemet och ubåtsjaktförmåga, under studerad tidsperiod, har motiverat deras lämplighet. Valet av intervjumetod, delvis strukturerade

intervjuer, syftar till att främja effektivitet och ett visst mått av standardisering samt minimera intervjuarens (författarens) påverkan.¹⁴ Detta har skett på viss bekostnad av flexibilitet men det är något som bedöms vara en acceptabel förlust. Den strukturerade delen av intervjufrågorna har varit samma frågor som ställts till texten och som nämns i kapitel 2.2 och 2.3. Till dessa har kompletterande underpunkter formulerats som syftar till att informanterna kunnat utveckla sina svar utifrån egna upplevelser av händelsen i fråga. Fördelar med intervjuer är att informanterna kan bidra med information som inte varit relevanta för historieskrivningen p.g.a. sistnämnda ibland styrs av faktorer som politik och ekonomi. Ur ett källkritiskt hänseende kan nämnas att det alltid finns en risk med intervjuer p.g.a. att vi är människor och således glömmer eller medvetet/omedvetet förvanskar våra minnen. Intervjuerna syftar till att försöka fylla områden där texterna inte täcker samt även att komplettera och bekräfta andra källor. Vidare motiv är att de kan kompensera avsaknaden av primära källor. Intervjuerna utgör således inte huvudkällan till den empiriska undersökningen.

1.5 Forskningsläget

Samhällsmodeller teoretiserade av Allison har använts av forskare tidigare, inte minst för att försöka hitta vilken/vilka av modellerna som har starkast förklaringskraft avseende beslutsprocesser eller valet av beslut inom svenska politiska och militära myndigheter. Dessa arbeten är bl.a. fallstudier av U-137 incidenten och som syftar till att förklara agerandet hos beslutsfattare.¹⁵ Vidare finns arbeten som har använt förklaringsmodellerna för att förklara beslutsprocessen inom områden som försvarets omorganisation¹⁶ eller Sveriges deltagande i internationella insatser.¹⁷

Carl Nobel skriver i sin C-uppsats¹⁸ om vilken betydelse svensk sjöoperativ helikopter haft för den marina krigföringen sett ur perspektivet kombinerad bekämpning, d.v.s. att vapensystem och/eller

¹⁴ Johanessen & Tufte, s. 83ff, 96-104.

¹⁵ Bl.a. Garsten Erik & Carlsson Glenn, "U-137 – Svenskt politiskt och militärt agerande under kris" (2006) uppsats, Lund: Lunds universitet samt Orander Arvid & Wenander Erik, "Whiskey on the rocks – En stunds njutning i sällskap med Graham Allison" (2006) uppsats, Lund: Lunds universitet.

¹⁶ Bl.a. Larsson Madelene, "Det svenska försvaret – Från förråd till fält" (2009) uppsats, Växjö: Växjö universitet och Ilar Fredrik, "Vad skall vi göra med alla helikoptrar? – Om helikopterflottiljens tillhörighet i flygvapnet" (2012) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

¹⁷ Bl.a. Gustafsson Robert, "FN-mandatets nödvändighet för den svenska regeringen, paradigmskifte eller en rationell och logisk utveckling?" (2005) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan och Hansson Johan, "Våra första internationella insatser - ett tecken på beslutsvilja?" (2005) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

¹⁸ Nobel Carl, "There is but one art, and that is the tactics of the combined arms" (2009) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

vapenslag kombineras. Nobel kommer fram till att störst påverkan har skett inom ubåtsjakttaktikens utveckling. Peter Jannerstad använder i sin C-uppsats¹⁹ Allison's tre modeller som stöd för att analysera beslutsfattande vad avser vilka uppgifter våra helikopterförband kan bidra med samt varför Försvarens helikoptrar deltar mer internationellt. Beslutsfattandet är dock inte i fokus i denna uppsats. Andreas Ek undersöker i sin C-uppsats²⁰ krav på Sveriges nya helikoptersystem samt gör även en jämförelse mellan helikopter 4 och den kommande helikopter 14. Ek använder sig framförallt av kravspecifikationer, operativa krav samt teknikutvecklingen för att förklara utvecklingen. Per Edling har sin C-uppsats²¹ använt förklaringsmodeller av Allison och sökt just drivkrafterna bakom utvecklingen av den svenska ubåtsjaktförmågan under tidigt 1980-tal. Edling använder två av de tre modellerna och hans forskning syftar bl.a. till att finna den modell som har störst förklaringskraft. Föreliggande arbete kan sägas ta avstamp i Edlings studie men med syftet att forska runt den sjöoperativa helikopterns ubåtsjaktförmåga. Anders Hörnfeldt har gjort en nästan exakt likadan studie som Edling, med samma metod och frågeställningar, men där fokus ligger på perioden 1945-1949.²²

1.6 Centrala begrepp

Sjöoperativ helikopter

Med sjöoperativ helikopter menas svenska Försvarens helikoptrar med ubåtsjaktkapacitet eller förmåga att bidra till ubåtsjakt. HKP 4 Boeing Vertol 107 (oavsett version) och HKP 6B Agusta-Bell 206 är de helikoptrar som främst förknippas med ubåtsjakt under studerad tidsperiod p.g.a. deras vapenbestyckning samt deras undervattenssensorer.²³ Vida fler helikoptrar kan tilldelas uppgift inom ett ubåtsjaktuppdrag, exempelvis spaning med radar eller visuellt. Dessa omfattas också av begreppet även om ubåtsjakt inte är deras huvuduppgift.

¹⁹ Jannerstad Peter, "Svenska helikoptrar i internationella insatser – En undersökning om Försvarens helikopterförmåga och dess användande" (2011) uppsats, Stockholm: Förvarshögskolan.

²⁰ Ek Andreas, "Trojkan utmanas av teknologin – En jämförelse mellan Hkp 14 och Hkp 4 avseende specifika uppgifter" (2009) uppsats, Stockholm: Förvarshögskolan.

²¹ Edling Per, "Ubåtsjaktförmågans utveckling under 1980-talet – ett resultat av yttre hot eller interna intressen?" (2010) uppsats, Stockholm: Förvarshögskolan.

²² Hörnfeldt Anders, "Ubåtsjaktförmågans utveckling i svenska flottan 1945 till 1949 – en analys av bakomliggande faktorer" (2012) uppsats, Stockholm: Förvarshögskolan.

²³ Widfeldt Bo & Hall Åke, *Svenskt militärflyg 1911-2005* (2005), Nässjö: Förlag Air Historic Research AB, s. 73f.

Ubåtsjaktförmåga

Ubåtsjakt syftar till att förhindra en motståndares möjlighet till att effektivt nyttja sina ubåtar vilket uppnås genom att neutralisera dessa ubåtar samt skydda egna enheter eller områden. Ubåtsjakt omfattar både defensiva och offensiva stridsåtgärder men även underrättelseinhämtning mot undervattensmål.²⁴ Begreppet förmåga definieras som duglighet.²⁵ I denna undersökning förstås begreppet ubåtsjaktförmåga som duglighet att förhindra motståndarens ubåtar att verka.

Ubåtsskydd

Begreppet ubåtsskydd började användas i samband med Ubåtsskyddskommissionens arbete 1982-83 och det som avses är verksamhet som omfattas av underrättelseinhämtning, bevakning och ubåtsjakt. För att kunna ingripa med vapen vid ubåtsjakt och bevakning krävs förmåga till spaning-lokalisering-anfall, även kallad SLA-kedjan. Enheter som deltar i ubåtsskyddsverksamhet skall ha åtminstone en av dessa förmågor. För att genomföra ubåtsjakt krävs att en eller flera sammanförda enheter har kvalificerad förmåga inom samtliga områden.²⁶

1.7 Disposition

Uppsatsen har följande disposition; första kapitlet belyser bakgrunden till val av forskning samt redogör för problemformuleringen med dess syfte och frågeställningar. Vidare beskrivs de avgränsningar som studien begränsats med och en redogörelse för tidigare forskning görs. Därpå följer beskrivning av vald metod och vilken teoriorientering uppsatsen har samt eventuell källkritik som genomförts. Det andra kapitlet redogör för de förklaringsmodeller som används som glasögon i studien samt på vilket sätt teorianknytning sker. I kapitel tre och fyra genomförs själva studien och kapitel fem innehåller avslutning med resultat och avslutande diskussion. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning samt redovisning av källor.

²⁴ TRM 1 (A) - Taktikreglemente för marinstridskrafterna (2010), Stockholm: Forsvarsmakten, s. 163.

²⁵ http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista. Hämtad 2013-02-16.

²⁶ SOU 1995:135, s. 285 och Allerman, intervju 2012-11-30.

2 Teori

2.1 Förklaringsmodeller av Allison

Allison förklarar att i sökandet efter att finna en orsak till skeenden i en stats utrikespolitik så är det lätt att tro att en stats agerande beror på medvetna val av individer. Författaren menar istället att en stats beslutsfattande inte enbart är ett verk av en kalkylerande individ utan snarare ett gytter av stora organisationers och politiska aktörers ageranden. För att finna logiken i denna ordning måste man ta fram det relevanta, kritiska avgörande faktorerna och ögonblicken som orsakar ett skeende. En liknelse när man pratar om dessa modeller kan vara att de symboliserar tre olika par glasögon som ger olika synvinklar och förstoring. En analys av ovanstående metafor ger vid handen att användandet av förklaringsmodeller i teoriansknytningen kan fungera som ett verktyg för en analytiker och hjälper denne att hitta rätt område och en förutbestämd vinkel eller ingångsväg att analysera utifrån.

Kritik mot användandet av de valda modellerna kan framföras mot att de är framtagna för staters agerande gentemot varandra i en internationell kontext och inte för studier av inomstatliga händelser. Vidare är den empiri som Allison demonstrerar sina teorier mot en fallstudie av Kuba-krisen och av ett statsskick, USA:s, som skiljer sig från vårt i Sverige. Allison argumenterar själv för att modellerna kan användas på områden som inte berör utrikespolitik eller internationella relationer eftersom modellerna till största delen är uppbyggda av generella faktorer. De bör då logiskt sett kunna appliceras på agerandet hos mindre stater eller organisationer och även i en inrikespolitisk kontext. Vidare ger Allison aktörskoncept, d.v.s. att beslutsfattaren hanteras som en aktör, möjlighet att pröva teorierna på andra områden än de som demonstreras i hans fallstudie. På så sätt motiveras att en stat kan betraktas som en solitär enhet även om den i olika situationer och sammanhang snarare består av en samling av olika myndigheter. Allison menar också att genom att använda fler än en modell kan man komplettera analysen och på så sätt få ytterligare perspektiv.²⁷

²⁷ Allison & Zelikow, s. 389.

Allisons tre modeller försöker förklara Kubakrisen ur tre olika perspektiv. Han kallar dem för *Rational Actor*, *Organizational Behaviour* och *Governmental Politics*, vilket kan översättas till *rationell aktörmodell*, *organisationsbeteendemodell* samt *maktspelsmodell*.²⁸ I föreliggande arbete används den rationella aktörmodellen samt maktspelsmodellen. Valet är grundat på att organisationsbeteendemodellen inte tycks ha samma förklaringskraft som övriga modeller eftersom utformningen av marinen och Försvarsmaktens organisation inte bedöms påverka ubåtsjaktutveckling på sjöoperativ helikopter nämnvärt. Denna studies metod och data har inte lyckats fånga upp underlag tillräckligt för att motivera ett val av organisationsbeteendemodellen.

2.2 *Rationell aktörmodell*

Modellens grundkoncept är att rationalitet beskrivs som ett beteende som strävar mot ett specifikt mål i ett visst sammanhang i en given situation. Det är aktörens mål och val för att uppnå detta mål som sätts i centrum. Värden och intressen som en aktör har, betraktas som olika versioner av värdemaximering, exempelvis det som ger mest effekt eller som gör mest nytta. Aktören väljer alternativ utifrån hans mål samt vilka konsekvenser detta val får. För att kunna välja måste aktören kunna rangordna sina alternativ, vilket görs gentemot de konsekvenser som alternativen renderar i. Givet denna rangordning kommer aktören att välja det alternativ som är högst rankat eftersom det ger högst värdemaximering. Grundbultarna i konceptet för denna modells rationella beslutsprocess är således: *mål*, *alternativ*, *konsekvenser* och *val*.²⁹ Utifrån detta har Allison konstruerat ett antal frågeställningar som nyttjas för att studera ett fenomen:

- Vilka hot och möjligheter står aktören inför?
- Vem är aktören?
- Vilken är aktörens nyttiga funktion eller målsättningar?
- Vilket är det bästa valet i den specifika situationen?³⁰

²⁸ Allison & Zelikow, s. 17, 143 och 255.

²⁹ Ibid, s. 17f.

³⁰ Ibid, s. 27.

Kan man då använda dessa modeller, som är baserade på staten som aktör samt dess agerande, när man vill studera bakomliggande orsaker till utvecklingen av ubåtsjaktförmåga på sjöoperativ helikopter? Svaret är ja och ett av argumenten har nämnts under kapitel 2.1, d.v.s. att Allison själv föreslår ett bredare användningsområde samt att han även framför motiv varför så är fallet. För det andra så rör studien ett skeende som rör staters agerande mot varandra i ett kallt krig, d.v.s. Sverige samt en stat som kränker Sveriges territorium. För det tredje torde sjöoperativ helikopter och utvecklingen av den kunna jämföras med Kubakrisens kärnvapen ur den synvinkel att det rör en materielutveckling som svar på ett eventuellt hot. Allison's ovan nämnda kärnfrågeställningar har omarbetats till nya formuleringar som är anpassade till den forskning som är aktuell i denna uppsats:

- Vilka relevanta undervattenshot uppfattades finnas under perioden 1980-1992 i Sverige?
- Varför bedömde Sverige att en utveckling av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter kunde möta dessa hot?
- Vilka alternativ fanns samt vilket var det lämpligaste alternativet för att möta dessa hot?

2.3 Maktspelsmodell

Till skillnad från den rationella aktörsmodellen ser man i maktspelsmodellen inte en enad aktör utan istället flera olika aktörer som spelare på en spelplan. Ledarna i toppen på en organisation skall inte ses som en monolit, d.v.s. utan mångformighet och med samma betydelse oavsett betraktare. De skall istället ses som en av många spelare i en konkurrerande tävling eller spel. De olika spelarna fokuserar inte på ett enda strategiskt mål utan flera skiftande interna mål. Spelarna agerar utifrån sina egna varierande uppfattningar om nationella, organisatoriska och personliga mål och de fattar inte enkla rationella beslut utan beslut baserade på ett köpslående. Beslutsfattandet betraktas som ett resultat av en förhandling mellan dessa olika spelare. Några spelare är självskrivna, andra har blivit inbjudna eller har trängt sig in. Spelarna representerar olika organisationer och myndigheter och ofta, p.g.a. just detta, så är det naturligt att en spelare även representerar sin organisations intresseområden. På så sätt påverkar även kringliggande intressegrupper beslutsprocessen. För att förklara varför ett visst beslut fattades är det nödvändigt att identifiera spelet med dess

spelare samt försöka få fram de olika koalitioner, köpslåendet och kompromisserna. Allison föreslår att följande frågeställningar används för att belysa en beslutsprocess med hjälp av maktspelemodellen:

- Vem är spelaren eller spelarna? Vems intressen och mål har ett väsentligt genomslag på beslutsfattandet?
- Vilka faktorer formar spelarnas uppfattningar, preferenser och ställningstagande i den specifika frågeställningen?
- Vad avgör respektive spelares inverkan på resultatet?
- Vilka är spelets ramar? Hur är processen för att kombinera spelarnas olika preferenser och ställningstaganden i beslutsfattande och agerande?³¹

Nedan omformuleras ovanstående frågeställningar för att kunna appliceras på detta arbets forskning:

- Vilka aktörer hade inverkan på beslut om utveckling av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter?
- Vilka faktorer formade aktörernas uppfattning om utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter?
- Vilken var orsaken till att dessa aktörer fick genomslagskraft avseende beslut om utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter?
- Vilken var processen för att kombinera dessa aktörers olika ställningstagande till ett beslut?

Frågeställningar nämnda under kapitel 2.2 samt 2.3 är de glasögon som forskningsmaterialet ses genom under kapitel 3 och 4. Studiens resultat redovisas i kapitel 5.

³¹ Allison & Zelikow, s. 296-304.

3 Ubåtsjaktutvecklingen med perspektivet rationell aktörsmodell

Drivkrafterna bakom utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter kommer inledningsvis att försöka förklaras med hjälp av den rationella aktörsmodellen. Frågorna från kapitel 2.2 används som analytiska glasögon:

- Vilka relevanta undervattenshot uppfattades finnas under perioden 1980-1992 i Sverige?
- Varför bedömde Sverige att en utveckling av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter kunde möta dessa hot?
- Vilka alternativ fanns samt vilket var det lämpligaste alternativet för att möta dessa hot?

3.1 Hot

Under den period som studerats hade Sverige en varierad syn på vad och vem som undervattenshotet utgjordes av. Ensamutredaren av ubåtsfrågan, Rolf Ekéus, har i SOU 2001:85 karakteriserat denna utveckling på följande sätt: under den första perioden, d.v.s. 1980-1982, var huvudfrågan *vem*, d.v.s. man ville bekräfta sina misstankar om vem som låg bakom kränkningarna. Under perioden från 1982-1987 etablerades en klar uppfattning om skuldfrågan, frågan blev snarare *varför* kränkningarna pågick, vilka var motiven? Mellan 1987 och fram till 1995 kännetecknades perioden av omprövning och ifrågasättande och frågan blev snarare *om* och *hur mycket*.³²

I samband med ett antal incidenter i början av 1980-talet förändrades hotbilden. Utö-incidenten skedde 1980 då en tillfälligt sammansatt ubåtsjaktstyrka sattes in under några veckors tid. Ubåtarna som man hade kontakt med uppträdde mer provokativt än förväntat och vid insatser med sjunkbomber lät de sig inte avvisas utan genomförde undanmanövrar än längre in mot Sverige. 1981 grundstötte den sovjetiska ubåten U-137 i Karlskrona skärgård och det var tillfället då Sverige bedömde att man fick ett säkert bevis för vilken nation som hade kränkt gränserna. 1982 skedde en markant stegring av antalet rapporterade undervattenskränkningar.³³ Kränkningarna skedde längs

³² SOU 2001:85, s. 44f.

³³ Författaren går inte närmare in på att redogöra för hur dessa kränkningar var klassificerade av Försvarsmakten, exempelvis som "möjliga", "sannolika" eller "konstaterade". Det har förekommit olika skalor genom åren och exempel på dessa finns bl.a. i SOU 1995:135, s. 32ff, SOU 2001:85, s. 51 samt SOU 1983:13, bilaga 2.

hela Sveriges kust, med klar tyngdpunkt på Östersjökusten. Vid analys av de inrapporterade incidenterna bedömdes att det vid flertalet tillfällen var flera ubåtar inblandade, d.v.s. större ubåtsoperationer, och att kränkningarna sammanföll tidsmässigt med svenska militära övningar eller prov med svensk militär materiel. En incident som är särskilt omtalad var den vid Hårsfjärden 1982 där ubåtsjakten skedde i ett svenskt marinbasområde och den pågick således i huvudsak på svenskt inre vatten. Efterföljande analyser av bottenundersökningar gav bedömningen att kränkningarna genomfördes av konventionella ubåtar samt bottenkrypande miniubåtar.³⁴ Samtliga intervjuobjekt sluter sig till analysen att hotet utgjordes av konventionella ubåtar³⁵, inte minst för att man som helikopterspanare helt enkelt kunde se dem.³⁶ Flertalet av de intervjuade personerna bekräftar även att hotet sedermera även kom att omfatta miniubåtar.³⁷

Ubåtsskyddskommissionens (1983) analys av de inrapporterade kränkningarna under inledningen av 1980-talet resulterade i att kommissionen pekade ut den kränkande ”pakten” som varandes Warszawa-pakten. Kommissionen ansåg att ingen indikator pekade ut ubåt tillhörande Nato och man ansåg vidare att ubåt tillhörande Warszawa-pakten kunde likställas med sovjetisk ubåt.³⁸ Att statsmakterna, d.v.s. riksdagen och regeringen, var säkra på vilken nation som kränkte svenskt territorium tar sitt uttryck i de protestnoter som regeringen överlämnade till Sovjetunionen efter U-137:s grundstötning på Gåsefjärden 1981 respektive med anledning av de slutsatser som Ubåtsskyddskommissionen drog i sin rapport 1983.

Rapporter om konstaterade eller misstänkta fall av undervattensverksamhet fortsatte under hela tidsperioden som denna studie avhandlar. Övergripande kan sägas att antalet rapporter ökade fram till 1987 för att därefter avta. En omfattande ubåtsjaktoperation skedde vintern 1984 i Karlskronaområdet orsakad av misstänkta kränkningar genomförda av större och mindre ubåtar eller farkoster, samt dykare.³⁹ Två omtalade incidenter skedde i Hävringsbukten 1988 samt 1992. Svenska ubåtsjaktenheter fick sonarkontakt med hjälp av aktiv sonar och Försvarsmakten bedömde att det var en

³⁴ SOU 1983:13, s. 17-21, 23ff, 41, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 203 samt Norberg & Liander, s. 111ff.

³⁵ Allerman, intervju 2012-11-30, Skantz, intervju 2012-11-30, Hägg, intervju 2012-12-03 och Thomasson, intervju 2012-12-03.

³⁶ Thomasson, intervju 2012-12-03.

³⁷ Allerman, intervju 2012-11-30, Skantz, intervju 2012-11-30 och Hägg, intervju 2012-12-03.

³⁸ SOU 1983:13, s. 39f, 45.

³⁹ SOU 1995:135, s. 32ff och Allerman, intervju 2012-11-30.

miniubåt respektive en större ubåt som man detekterat.⁴⁰ Således bedömdes undervattenshotet utgöras av undervattensbåtar och (dyk)farkoster samt dykare.

I den samtida debatten kan man finna tendenser till att hotet efterhand inte var helt definierat. 1985 framförde dåvarande chefen för marinen (CM), Bengt Schuback, att grunden för svenskt försvar måste vara dess förmåga att avvärja en invasion. Han menade vidare att det måste ske en balans mellan uppgiften avvärja invasion och förmågan att förhindra kränkningar.⁴¹ Schuback framförde att undervattenshotet inte var det enda hotet som Sverige skulle fokusera på och uttryckte det, tre år senare, som svårgripbart med ett undervattenshot som ingen nation formellt kunde anklagas för och att just det svårgripbara skapade oro och förvirring.⁴²

Ubåtskommissionen, som presenterade resultatet av sin utredning 1995, går försiktigare fram. I utredningen konstaterades att flertalet av de dokumenterade bottenspåren härrörde från främmande undervattensverksamhet orsakade av bottengående farkoster. Detta konstaterande ledde till kommissionens slutsats att kränkningar skett vid Hårsfjärden och Mälsten 1982 samt på ett flertal andra platser runt hela kusten. Efter analys av passiva och aktiva sonarkontakter konstaterade kommissionen att kränkningar förekommit bl.a. vid de båda incidenterna i Hävringsbukten. I frågan vilken nation det var som kränkte Sverige fastslog Ubåtskommissionen att, förutom i det uppenbara fallet med U-137, så kunde ingen nation utpekas p.g.a. att bevisen var otillräckliga. Samma slutsats drog även Ubåtsutredningen från 2001.⁴³ Ubåtsutredningen bedömde vidare att motivet bakom kränkningarna inte var förberedelser för större militära aktioner mot Sveriges säkerhet utan snarare ett resultat av att Östersjön ökade strategiskt i betydelse samt att klimatet blev ”kallare”.⁴⁴

De tre statliga utredningarna var således överens om vilka typer av hot som uppträdde, men avvek i uppfattningen om omfattning och nationstillhörighet. Att hotet utgjordes av konventionella ubåtar, miniubåtar samt dykare med dess farkoster sluter sig även intervjuobjekten till. I den samtida

⁴⁰ SOU 1995:135, s. 32ff, SOU 2001:85, s. 226 och Skantz, intervju 2012-11-30.

⁴¹ Schuback Bengt, ”Nya förutsättningar för en samlad marin insats i fred, kris och krig”, *Tidskrift i sjöväsendet* 1/1985, s. 13.

⁴² Schuback Bengt, ”Marina stridskrafter – nödvändigt att utnyttja dem ännu bättre som säkerhetspolitiskt verktyg redan i fred”, *Tidskrift i sjöväsendet*, 1/1988, s. 12.

⁴³ SOU 1995:135, s. 16, 266ff, 275-281 och SOU 2001:85, s. 13, 17, 24.

⁴⁴ SOU 2001:85, s. 23, 321-327.

debatten framförs även åsikten att det inte bara var ett undervattenshot som förekom utan även ett hot om invasion av Sverige.

3.2 Bemötandet av hotet

I Sverige nedprioriterades ubåtsskyddet under 1960–70-talet. Större ubåtsjaktfartyg lades ner och man utvecklade istället lätta ubåtsjaktfartyg och en helikopterorganisation.⁴⁵ Således var Sverige vid inledningen av 1980-talet förhållandevis dåligt rustad inför den tilltagande mängd undervattenskränkningar som bedömdes föreligga. Av rörliga enheter hade man endast en jagare samt sju helikoptrar med ubåtsjaktkapacitet att tillgå. Efter framförallt incidenterna vid Utö 1980 och Gåsefjärden 1981 ökade medvetenheten om det tilltagande hotet och förstärkningar av ubåtsskyddet påbörjades. Syftet med det svenska ubåtsskyddet blev då att kunna upptäcka och beivra kränkningar av Sveriges gränser och ubåtsjaktresurser skulle kunna insättas runt hela kusten snabbt och graderat. Målsättningen var att ubåtsskyddet sattes samman av olika delsystem och helikopterns roll motiverades på flera sätt.⁴⁶

För det första skulle helikoptern vara en delresurs ingående i en större ubåtsjaktstyrka där de övriga enheter var fartyg med ubåtsjaktförmåga. Helikoptrarna skulle uppträda i rote och tillsammans med sjögående enheter kunde man då erhålla kraftsamling mot hotet. Vidare kompenserades helikopterns korta uthållighet genom samverkan med fartyg samt genom nyttjandet av många helikoptrar. Således behövdes tillförsel av helikoptrar ske.⁴⁷

För det andra var helikoptern en resurs som dels kunde spana efter ubåtar med egna sensorer, dels snabbt sättas in för att följa upp en annan enhets rapport. Vidare kunde ubåtsjakthelikoptern eventuellt identifiera en sådan rapport. Just det faktum att helikoptrarna var snabbt på plats och på så sätt kunde bibehålla kontakten samt uppträda överraskande var ett av de största argumenten för

⁴⁵ SOU 1983:13, s. 10, 14ff och Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 201f, 204.

⁴⁶ SOU 1983:13, s.11, 15, 71f, SOU 1995:135, s. 288f, Hägg och Tornberg i Hofsten, s 204 samt Rudberg Per, "Försvaret, marinen, samhället", *Tidskrift i sjöväsendet* 2/1980, s. 58.

⁴⁷ SOU 1983:13, s. 73f, SOU 1995:135, s. 285, 292, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 213, 226f, Norberg & Liander, s. 116, Rudberg Per, "Marinen i fred och neutralitet – fyller vi folkrättens krav?", *Tidskrift i sjöväsendet* 1/1982, s. 17, Schuback Bengt, "Antalets betydelse", *Tidskrift i sjöväsendet*, 2/1986, s. 17 samt samtliga intervjuobjekt.

utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter.⁴⁸ Några av de intervjuade helikopterspanarna berättar om förmågan att ”frysa läget”, d.v.s. att helikopter snabbt var plats, startade aktiv sändning mot hotet som då började uppträda ytterst försiktigt och sakta. Därefter anslöt ytenheter för exempelvis bekämpning.⁴⁹

För det tredje kunde ubåtsjaktbestyckade helikoptrar snabbt insätta vapen mot ubåtar. Helikopterna hade sjunkbomber samt ubåtsjakttorpeder att tillgå och denna konstellation innebar att helikoptern kunde verka graderat, d.v.s. med olika tunga vapen. De trubbiga vapnen, sjunkbomber, kunde nyttjas för att varna och det mer precisa vapnet torped kunde insättas med avsikt att tvinga upp kontakten till ytan, avvisa samt eventuellt anfalla.⁵⁰

För att kunna ingripa med vapenmakt vid ubåtsjakt krävs förmåga till spaning, lokalisering och anfall. Helikoptern var en av de få enheter som klarade att genomföra hela kedjan vilket gjorde den till en kvalificerad ubåtsjaktresurs.⁵¹ Denna styrka är en fjärde anledning till varför ubåtsjaktförmågan utvecklades på sjöoperativ helikopter.

En av de omedelbara åtgärderna efter 1980-talets första större incidenter var beslutet att ytterligare tre tunga helikoptrar skulle modifieras med komplett ubåtsjaktutrustning samt att befintliga ubåtsjakthelikoptrar fick ny radar- och sonarutrustning. I sin utredning från 1983 föreslog Ubåtsskyddskommissionen att öka helikopterparken ytterligare genom tillförsel av fyra helikoptrar från flygvapnet, vilket också skedde. Att tillföra fler helikoptrar till marinen hade redan 1982 föreslagits för ÖB av CM. Ordföranden i KÖMS 1979-1984, konteramiral Bengt Rasin, för fram argument för samma sak vid sitt anförande vid nedläggandet av ämbetet 1982. Rasin påpekade att en dubblering av ubåtsjakthelikoptrar hade gått att genomföra med tillförsel av ubåtsjaktkapacitet på flygvapnets helikoptrar utan att åsidosätta flygvapnets primära uppgifter. Kommendör (PA)⁵² Lars Thomasson,

⁴⁸ SOU 1983:13, s. 73, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 204, 210, 216, 226f samt samtliga intervjuobjekt.

⁴⁹ Allerman, intervju 2012-11-30 och Skantz, intervju 2012-11-30.

⁵⁰ SOU 1983:13, s. 72ff, SOU 1995:135, s. 292, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 210, 216, 226f samt Skantz, intervju 2012-11-30.

⁵¹ SOU 1995:135, s. 285, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 216f, Rudberg, ”Marinen i fred och neutralitet – fyller vi folkrättens krav?”, s. 17, Allerman, intervju 2012-11-30, Skantz, intervju 2012-11-30 samt Hägg, intervju 2012-12-03.

⁵² Pensionerad.

motiverade behovet av en ökning av antalet helikoptrar till marinen genom att göra beräkningar på den vattenyta som dåvarande helikopterparken kunde täcka. Thomasson påpekade att ytan som kunde täckas var mycket liten i förhållande till ytan som behövde avspanas och där det dessutom kunde förekomma undervattenshot. Ytterligare ubåtsskyddsåtgärder som påbörjades under denna period är utvecklingen av incidenttorped till helikopter samt att sjunkbombsmaterielen modifierades vilket även det var ett bemötande av hotet.⁵³

Att bemötandet av hotet skulle ske med ubåtsjakthelikopter kan således motiveras med helikopterns förmåga att agera snabbt och även tillsammans med andra enheter, dess möjlighet att bära olika vapen samt förmågan genomföra spaning, lokalisering och anfall. Fler helikoptrar tillfördes marinen i början av 1980-talet i syfte att kunna täcka större yta samt öka uthålligheten, vilket således skulle bekräfta behovet av sjöoperativ helikopter för ubåtsjaktuppdrag.

3.3 Alternativ och lämpligast alternativ

Som beskrivs i kapitel 3.1 bedömdes undervattenshotet utgöras av ubåtar, miniubåtar, undervattensfarkoster (som exempelvis dykare färdades på eller i) samt dykare. För att möta ett undervattenshot krävs ubåtsskyddsåtgärder av olika slag. Ett exempel på ubåtsskyddsåtgärder är att utrusta, insättas eller beredskapshålla enheter med ubåtsjaktförmåga. Från 1983 och framåt prioriterade marinen utvecklingen av ubåtsskyddsverksamheten framför den sedan andra världskriget rådande huvuduppgiften invasionsförsvaret. Prioriteringen grundade sig bl.a. på att det svenska ubåtsskyddet, trots massiva insatser, inte hade lyckats lokalisera och insätta effektiv vapenverkan mot undervattenskränkningarna. Analyser och erfarenheter av incidenterna 1980-82 bekräftade att de resurser som Sverige hade att tillgå både var kvalitativt och kvantitativt bristfälliga.⁵⁴

⁵³ SOU 1983:13, s. 15, 74ff, SOU 1995:135, s. 290f, Norberg & Liander, s. 118, Rudberg, ”Marinen i fred och neutralitet – fyller vi folkrättens krav?”, s. 17, Bengt Rasin, ”Ett händelserikt år – ordförandens anförande vid nedläggningen av ämbetet den 15 november 1982”, *Tidskrift i sjöväsendet* 4/1982, s. 196, Thomasson Lars, ”Svensk ubåtsjakt – har den någon framtid?”, *Tidskrift i sjöväsendet* 1/1983, s. 33 samt Hägg, intervju 2012-12-03.

⁵⁴ SOU 1983:13, s. 45 och SOU 2001:135, s. 274.

Ett alternativ för att möta undervattenshotet var fasta undervattensbevakningssystem kombinerade med kontrollerbara mineringar eller minspärrar. Avsikten med dessa var att detektera undervattensfarkosten när den passerade systemet och, beroende på om avsikten med minelden var att varna eller verka, utlösa minorna direkt eller med viss fördröjning. Minspärrarna var ursprungligen avsedda för att hejda framträngande ytfartyg vid en invasion av Sverige. Ubåtsskyddskommissionen (1983) menade att minelden var ett trubbigt vapen men ändå användbar mot undervattenshot såvida det vid nyttjandet av dessa vapen mot undervattensfarkoster fanns en viss acceptans för att målet sänktes istället för att tvingas upp till ytan. En alternativ lösning var att modifiera och komplettera dessa system med utvecklade sensorer så att de gick att kontrollera bättre, samt att även tillföra mekaniska hinder som exempelvis olika former av nät.⁵⁵

Förbättrad övervakning och avspaning av Sveriges territorium framfördes också som en alternativ utveckling av ubåtsskyddet. Övervakningen skulle framförallt tillgodoses med hjälp av bättre teknik och utökad spaningsnärvaro syftande till tidig indikation på främmande verksamhet. Sjöbevakning med hjälp av radarförband samt utbyggnad av sjöbevakningscentralerna ansågs ha en roll i denna funktion. Vidare åtgärder var att med rörliga enheter som lätta ubåtsjaktflygplan utrustade med radar och hydrofonbojssystem genomföra allmän övervakning. Vedettbåtar var en annan rörlig enhet som kunde bidra med övervakning och ingripande.⁵⁶ Genom utveckling och materietillförsel till dessa olika system, enheter och funktioner i Försvarsmakten skulle övervakningen av Sveriges territorium kunna förbättras. Denna förbättring av övervakningen kan anses vara ett ytterligare alternativ till ubåtsskyddsåtgärder.

Utveckling av ubåtsjaktförmåga på ytfartyg är ett alternativ till samma utveckling på helikopter. Ett behov man snart såg efter 1980-talets inledande kränkningar var ny kustkorvett typ Stockholm som levererades till flottan 1985. Med enheternas förmåga till kvalificerad ledning och spaning, utrustning som släpsonar för detektering och lokalisering av ubåt samt vapenlast i form av torpeder, sjunkbomber och det nyutvecklade incidentvapnet, antiubåtsgranaten ELMA, var detta en kompetent plattform för ubåtsjakt. Dessutom hade kustkorvetterna möjlighet till uthållig ubåtsjakt. Patrullbåtarna, med sin begränsade sonarkapacitet, kunde nyttjas framförallt vid samverkan med

⁵⁵ SOU 1983:13, s. 47f, 74ff, SOU 2001:85, s.169, 270, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 208 samt Thomasson, s. 34f.

⁵⁶ SOU 1983:13, s. 45, 72f, Thomasson, s.35 samt Hägg, intervju 2012-12-03.

andra ubåtsjaktenheter och då som vapenbärare av sjunkbomber och senare även ELMA-granater. Minjakterna var utrustade med högfrekvent sonar som framförallt hade förmåga att avsöka botten med högupplöst resultat. Vidare var de bestyckade med sjunkbomber. Efter Hårsfjärdenincidenten skapades provisoriska bojgrupper bestående av äldre minsvepare och sonarbojar med möjlighet till passiv spaning. Konceptet utvecklades och bojgruppen blev ett förband i ubåtsjaktstyrkan.⁵⁷ Just behovet av kvalificerade uthålliga ubåtsjaktfartyg betonades unisont från flera håll i den samtida debatten. CM Per Rudberg framförde 1982 detta anspråk, med motivet att det även går att kombinera med det eftersatta skyddet av Sveriges sjöfart. Lars Thomasson motiverade det med att helikopterns snabbhet helt enkelt måste kompletteras med ubåtsjaktfartygens uthållighet.⁵⁸ Några av intervjuobjekten menar att fregatter skulle ha kunnat vara ett (dock ej fullvärdigt) alternativ och då endast för ubåtsjakt utomskärs p.g.a. sin storlek.⁵⁹

Sveriges ubåtar sågs också som ett alternativ, dock inte utan moderniseringar. Sonar- och vapensystemen ombord var ursprungligen konstruerade för att kunna spana och verka mot övervattensfartyg i en invasionsstyrka. Redan efter Utöincidenten beordrade CM modernisering av sonarsystemen för att kunna detektera de lågfrekventa ljud som ubåtar alstrar. Bullerreducerande åtgärder vidtogs ombord våra ubåtar och ubåtsjakttorped tillfördes.⁶⁰

Ubåtsskyddskommissionen (1983) sammanfattade övergripande vilka alternativ som var lämpligast att möta ubåtshotet med. Man beskrev det bl.a. i generella termer som tekniska förbättringar och förnyade ansträngningar inom forskning samt att bygga upp resurser för effektiv spaning. Kommissionen baserar sina argument på erfarenheter från framförallt incidenterna vid Utö, Gåsefjärden, samt Hårsfjärden där resurserna för lokalisering, god vapeninsats samt uthållighet var begränsade. Särskilt framhölls att de helikoptrar som sattes in var för få till antalet för att kunna agera effektivt och med uthållighet. Vidare eftersökte man en, i tid och rum, koncentrerad insats och sådana bedömdes endast helikoptrarna kunna genomföra, dock med mycket stort flygtidsuttag. Således förespråkade man tillförsel av fler helikoptrar med förbättrad ubåtsjaktutrustning. För en mer långsiktig utveckling av förmågan att möta hotet kraftsamlat betonades man vikten av tillförsel av

⁵⁷ SOU 1983:13, s. 73f, SOU 2001:85, s. 268 samt Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 212-218.

⁵⁸ Rudberg Per, "Marinen i fred och neutralitet – fyller vi folkrättens krav?", s.17 och Thomasson, s. 36.

⁵⁹ Hägg, intervju 2012-12-03 och Thomasson, intervju 2012-12-03.

⁶⁰ SOU 2001:85, s. 267f, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 216, 245 samt Hägg, intervju 2012-12-03.

minjaktfartyg samt kustkorvetter. Tillförseln skall möjliggöra ett återtagande av den kvalificerade fartygsburna ubåtsjaktförmågan som gått förlorad under 1970-talet.⁶¹ Man kan därför konstatera att Ubåtsskyddskommissionen ansåg att det var lämpligast att införskaffa/omfördela både fler och mer välutrustade helikoptrar och dessutom kvalificerade ubåtsjaktfartyg i syfte att uppnå förmåga i att kunna genomföra en kraftsamlad ubåtsjaktinsats. Andra initierade bedömare menade också att fler helikoptrar hade behövts för att utöka uthålligheten⁶² och att utbildningen på helikoptrarna dessutom krävde ett större antal.⁶³

Vad avser det alternativ som var lämpligast, så förde marinen, och flottans representanter i synnerhet, inledningsvis ivrigt fram argument för tillförsel av nya kustkorvetter. 1984 färdigställde CM en hemlig funktionsplan för ubåtsskydd vilken framhöll samma slutsats som Ubåtsskyddskommissionen (1983) när det gällde kraftsamling. CM formulerade i planen den nödvändiga sammansättningen av en ubåtsjaktstyrka bestående av ubåtsjakthelikoptrar, ubåtsjaktflygplan, ytfartyg med ubåtsjaktförmåga, ubåtar samt vedettbåtar. Fasta bevakningssystem framhölls också som lämpliga ubåtsskyddsåtgärder.⁶⁴ ÖB konstaterade samma år, i sin kvalificerat hemliga plan för ubåtsskyddets inriktning, att samtliga åtgärder som CM föreslagit var lämpliga men inte tillräckliga för att uppnå önskad nivå på ubåtsskyddet. ÖB förordade tillförsel av materiel från flyget och armén samt en större budget, men i sak var han överens med CM om lämpliga alternativ för ubåtsskyddets utveckling.⁶⁵

Claes Tornberg, dåvarande chefen för kustflottan (CKF), poängterade tre år senare behovet av att fortsätta utveckla ubåtsjaktstyrkorna. Tornberg menade att sammansättningen av styrkan, d.v.s. funktionen, samt dess antal och storlek var det enda alternativet för att bibehålla den kvalificerade ubåtsjaktförmågan.⁶⁶ Samtliga intervjuobjekt som konsulterats i denna undersökning menar att det

⁶¹ SOU 1983:13, s. 42, 45ff, 52, 74ff.

⁶² Hägg, intervju 12-12-03 och Thomasson, intervju 12-12-03.

⁶³ Hägg, intervju 12-12-03.

⁶⁴ SOU 1983:13, s. 16, SOU 1995:135, s. 292f, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 216f samt Enquist Jan, "Marinplan 1960 – marinplan 2000" anförande av ordföranden vid Kungliga Örlogsmannasällskapetets högtidssammanträde 1985, *Tidskrift i sjöväsendet* 4/1985, s. 256.

⁶⁵ SOU 1995:135, s. 293 och Enquist, s. 256.

⁶⁶ Tornberg Claes, "Taktiska erfarenheter, sjöstridskrafter" - årsberättelse i vetenskapsgrenen "Personal, utbildning, organisation" för år 1987/88", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 4, 1987, s. 231f.

inte fanns ett enskilt system som var lämpligast. Några av dem menar att det lämpligaste alternativet, i enlighet med CKF, var en sammansatt ubåtsjaktstyrka där samverkan mellan olika system gjorde att enskilda systems svagheter kompensades av andras fördelar och tvärtom.⁶⁷

Många av nyss nämnda utvecklingsförslag genomfördes också, framförallt under 1980-talet. Ubåtskommissionen (1995) gjorde i sin utredning bedömningen att dessa satsningar på resursökningen inom ubåtskyddet hade varit adekvata eftersom både materiel och ubåtsjaktförmågan förbättrades i Sverige och dessutom blev tillgängligheten på enheter med ubåtsjaktförmåga större.⁶⁸ Man bedömde att ”disponibla medel utnyttjats på ett lämpligt sätt”⁶⁹. Utredningen fastslog vidare att bl.a. Hävringsincidenten var ett bevis i sig att ubåtskyddet utvecklats till det bättre. Detta eftersom operationen från svensk sida genomfördes snabbt, kraftsamlat i tid och rum och under god ledning och samverkan. Hävrings var, enligt Ubåtsutredningen från 2001, en brytpunkt och insatsen resulterade i att indikationer på kränkningar minskade och den kränkande makten blev försiktigare. Även Ubåtsutredningen (2001) fastslog att den utveckling som skedde under 1980-talet samt början av 1990-talet bestående av tillförseln av samtrimmade ubåtsjaktresurser gjorde att förmågan att möta undervattenshotet förbättrades i avsevärd grad. De större kvarvarande bristerna i ubåtskyddet ansågs vara att Sverige inte hade en komplett ubåtsjaktstyrka kontinuerligt gripbar eller förmåga att genomföra två ubåtsjaktoperationer samtidigt. Detta problem påpekades redan 1985 av dåvarande CM Bengt Schuback som hävdade att antalet enheter hade betydelse för förmågan att kunna verka på flera platser runt Sveriges kust.⁷⁰ Det är således svårt att finna underlag för att ett av de olika alternativen till att möta undervattenshotet skulle vara lämpligare än ett annat. Dock kan sägas att samsyn rådde vad avser lämpligheten att ha kvalificerade ubåtsjaktresurser att tillgå samt att det lämpligaste alternativet var att utnyttja dessa i samverkan med varandra samt med komplement som bojgrupper och fasta system.

För att besvara frågan om vilka alternativ som fanns till att möta hotet så har olika system lyfts fram så som kontrollerbara mineringar, sjöbevakning, ubåtsjaktfartyg och bojgrupper samt ubåtar.

⁶⁷ Allerman, intervju 2012-11-30, Skantz, intervju 2012-11-30, Hägg, intervju 2012-12-03 samt Thomasson, intervju 12-12-03.

⁶⁸ SOU 1995:135, s. 298.

⁶⁹ Citat hämtat ur SOU 1995:135, s. 299.

⁷⁰ SOU 1995:135, s. 298f, SOU 2001:85, s. 16f, 206, 226ff, 274ff, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 226ff, Norberg & Liander, s. 118, 123 samt Schuback, ”Antalets betydelse”, s. 14, 17ff.

Vad avser frågeställningen om vilket alternativ som var lämpligast finnes inget entydigt svar där ett system, som exempelvis helikopter, lyfts fram framför något annat. Vad som förefaller vara lämpligast alternativ är istället en sammansatt ubåtsjaktstyrka, där helikopter ingår som ubåtsjaktstyrka.

4 Ubåtsjaktutvecklingen med perspektivet maktspelemodell

I detta kapitel undersöks drivkrafterna bakom utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter med hjälp av maktspelemodellen. Frågorna från kapitel 2.3 används som analytiska glasögon:

- Vilka aktörer hade inverkan på beslut om utveckling av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter?
- Vilka faktorer formade aktörernas uppfattning om utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter?
- Vilken var orsaken till att dessa aktörer fick genomslagskraft avseende beslut om utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter?
- Vilken var processen för att kombinera dessa aktörers olika ställningstagande till ett beslut?

4.1 Aktörers inverkan

Ubåtsskyddskommissionen (1983) värderade befintliga och planerade resurser för ubåtsskydd i sin utredning och framhöll att kommande förbättringar visserligen var riktiga men man ansåg dem inte tillräckliga. Man motiverade omedelbara åtgärder, bl.a. tillförsel av fler helikoptrar, genom att poängtera det mycket allvarliga hot mot Sverige som förelåg samt att de åtgärder som var planerade troligtvis skulle få effekt först om några år. Kommissionen fastslog med kraft att säkra bevis fanns för att kränkningarna vid Hårsfjärden verkligen hade ägt rum samt vilken omfattning den främmande verksamheten hade haft. Man pekade också ut nationstillhörighet på kränkande stat.⁷¹ Det faktum att Ubåtsskyddskommissionen så handfast och konkret uttalade det bedömda händelseförloppet, vem som låg bakom och hur hotet skulle mötas, torde bidra till att betrakta kommissionen som en alternativ aktör som påverkade beslut om ubåtsjaktutvecklingen. Nyss dragna slutsats, att Ubåtsskyddskommissionen hade en inverkan på beslutsfattare, stöds även av några av de intervjuade personerna.⁷²

⁷¹ SOU 1983:13, s.9ff, 23-35, 39f, 72ff.

⁷² Allerman, intervju 2012-11-30 och Hägg, intervju 12-12-03.

Media lade stor vikt vid att följa ubåtsjaktincidenterna under denna tidsperiod. Det var dock inte ovanligt att framställningen av svensk ubåtsjaktkapacitet, och Sveriges förmåga att värna sina gränser, varierade från mycket positiv till mycket negativ. Exempelvis så framställdes händelserna Gåsefjärden- respektive Hårsfjärdenincidenterna olika i media. Trots att det under Gåsefjärdsincidenten bevisligen skedde en kränkning av svenskt territorium, en kränkning som Sverige dessutom inte lyckats hindra, skapades ändå en positiv bild av händelsen i media. Förtroende hade skapats för att myndigheterna kunde hantera situationen och det rådde en öppenheten gentemot massmedia vilket inledningsvis resulterade i en övervägande positiv framställning.⁷³ Vid Hårsfjärdenincidenten skapades däremot en negativ bild orsakad av bl.a. ej infriade förväntningar på att främmande ubåt skulle uppbringas och således uppstod en besvikelse när så inte skedde.⁷⁴ Generellt sätt kan sägas att bilden av svensk ubåtsjaktförmåga fick något av en negativ prägling under resten 1980-talet, bl.a. orsakat av bristande resultat av ubåtsjakten. Detta ledde i sin tur till att Försvarets informationsspridning därefter blev mer restriktiv och relationen med media mer tillknäppt.

Professor Anna Christensson påpekade i sin reservation mot Ubåtskommissionens (1995) bedömning av det stora antal observationer som rapporterades in, att media bidragit med att framkalla och bibehålla en fantasieggande och skrämmande bild av ubåtskränkningarna. Flertalet observationer rapporterades in av civila personer och som i så fall skulle vara påverkade av den bild massmedia gav.⁷⁵ Påståendet att media har en påverkan på folklig opinion är måhända inte ovanligt, och beroende på hur stark opinionen är samt åt vilket håll den driver en sakfråga, medför att media inte sällan har effekt på beslutsfattare. Incidenterna och den mediala debatten runt dem påverkade den svenska allmänhetens inställning till bl.a. försvaret, vilket Ubåtskommissionen konstaterar i sin redogörelse för ”undervattensverksamheten i debatten”.⁷⁶ Media som en aktör med inverkan konstateras även av intervjuade personer.⁷⁷ Att det var media och allmänheten som hade inverkan på beslutsfattandet om just ubåtsjaktutvecklingen på sjöoperativ helikopter kan kanske inte entydigt sägas. Snarare kan man påstå att dessa aktörer hade inverkan på beslut om ubåtsskyddsåtgärder i allmänhet, åtgärder i vilka helikoptern ingick. På så sätt bedöms media, i media förekommande

⁷³ Bynander Fredrik, *The Rise and Fall of the Submarine threat: Threat politics and Submarine intrusions in Sweden 1980-2002* (2003), Uppsala; Acta Universitatis Upsaliensis, s. 115ff.

⁷⁴ Ibid, s. 149ff.

⁷⁵ SOU 1983:13, s. 53f, SOU 1995:135, s. 18f, 35 samt SOU 2001:85, s. 86, 238, 311-318.

⁷⁶ SOU 1995:135, s.45f.

⁷⁷ Allerman, intervju 2012-11-30 och Hägg, intervju 12-12-03.

debattörer, och i förlängningen även allmänheten, vara en aktör som hade inverkan på beslutsfattarna.

Under den tidsperiod som studerats lämnade ÖB periodiska rapporter om bedömda antal kränkningar och incidenter som skett varje år. Rapporterna bidrog till att skapa en bild av omfattningen av kränkningarna, inte minst eftersom tidsperiodens försvarsministrar vid flertalet tillfällen uttryckte samstämmighet med Försvarsmakten. Ytterligare bedömningar som Försvarsmakten lämnade in var företagsbedömningar d.v.s. huruvida undervattensföretag förekommit eller ej. De företagsbedömningar som redovisades för regeringen kunde användas som underlag för exempelvis politiska eller ekonomiska åtgärder samt som grund för orientering till massmedia och allmänheten. Rapporterna som inkom till regeringen bedömdes dock, av Ubåtskommissionen (1995), vara allt för kategoriskt utformade och mer baserade på hypoteser än verifikationer. ÖB rapport 1987 ansågs av Ubåtsutredningen innehålla en ”rundgång” eftersom agerandet från Försvarsmakten grundades på prognoser från *Marina Analysgruppen* (MAna) och utvärderingen av agerandet analyserades av samma grupp, MAna. På så sätt fick man alltid rätt och händelseförloppet som sedan skedde blev i sig en motivator för ytterligare insatser och tillförsel av resurser.⁷⁸ Andra bedömare sluter sig till uppfattningen att ÖB med sina rapporter var en av de tunga aktörerna under tidsperioden ifråga. Dock anses nyss nämnda ”rundgång”, som sägs ha skapats av bl.a. MAna, vara föga sannolikt med motivet att Försvarsmakten och MAna genomförde kritisk granskning av eget arbete med samma ambition som övriga inblandade.⁷⁹ Oavsett vad rapporterna beskrev, d.v.s. verklighet eller fabricering, torde ÖB och därmed myndigheten Försvarsmakten ha påverkat beslutsfattarna.

En del av Försvarsmakten, marinen eller snarare dess företrädare, hade starka åsikter vad avser resurser för ubåtsskydd. Marinen påpekade, mot bakgrund av undervattenshotet, att mer resurser behövdes tillföras. Det rådde dock diskrepans mellan de i marinen ingående grenarna kustartilleriet och flottan. Kustartilleriet förespråkade fasta installationer medan flottan ville satsa på helikoptrar och fartygsburen ubåtsjakt. I samband med Utöincidenten höll marinen ett öppet informationsflöde gentemot media. I den samtida debatten förekom uppfattningen att marinens syfte var att förevisa

⁷⁸ SOU 1995:135 s. 14, 32ff, 59f, 273ff och SOU 2001:85, s. 16, 198, 204f.

⁷⁹ Allerman, intervju 2012-11-30.

hur begränsade resurserna för ubåtsjakt var i Sverige. Kritik framfördes mot marinen och man talade om ”budgetubåtar”, d.v.s. av försvarsmakten påhittade ubåtsincidenter som på så sätt skulle öka anslagen för utvecklingen av ubåtsjaktförmågan.⁸⁰ Syftet till marinens inlägg i debatten kan, oavsett sanningshalten bakom olika incidenters varande eller icke varande, konstateras ha varit försök att påverka beslutsfattare att medge en större tillförsel av bl.a. ubåtsjakthelikoptrar.

På anmodan från CM, lämnade CKF 1983 in ett förslag på hur ubåtsskyddet kunde utvecklas till det bättre. I förslaget framhölls bl.a. att fokus skulle ske på ubåtsjaktutbildning och detta skulle ske med tre sjögående utbildningsgrupper som vid händelse av incident benämndes ubåtsjaksstyrka. Utbildningsgrupperna skulle innehålla helikoptrar. Denna del av förslaget bifölls av CM dock med andemeningen att göra det bästa av det man hade istället för större tillförsel. CKF organiserade utbildningsgrupperna som genomförde träning och utbildning växelvis som de genomförde insatser. Utvecklingskurvan steg brant för marinflyget. Intervjuade personer, med erfarenhet av stabsarbete avseende helikopterfrågor, menar att CKF blev en viktig aktör. Detta eftersom CKF framställde behov av mer helikopterresurser för sjöoperativa uppgifter till centrala och regionala staber. CKF:s inverkan på beslutsfattare stärktes av att all planering av helikopter i sjöoperativa områden hela tiden skedde i nära samarbete mellan flottan och helikopterpersonal, således var CKF välinformerad avseende helikopterverksamheten.⁸¹ Vidare kan nämnas att den funktionsplan som CM framlade 1984, nämnd i kapitel 3.3, bifölls principiellt av både ÖB och statsmakterna, framförallt den kvalitativa viljan i planen.⁸²

Funktionsplanens betydelse framhålles särskilt av några av intervjuobjekten som anser det vara en faktor som hade stark inverkan på beslutsfattare. Den visade så att säga vägen framåt eller lösningen för att möta kränkningarna. Vidare menar dessa personer att man upplevde att CM var den representant från Försvarsmakten som visade störst engagemang och förde talan utåt.⁸³ Både CM och CKF kan således betraktas som ytterligare aktörer som hade påverkan på beslutsfattande avseende utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på helikopter.

⁸⁰ SOU 2001:85, s. 312ff, SOU 1983:13, s.16 samt Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 202f.

⁸¹ Hägg, intervju 2012-12-03.

⁸² Enquist, s. 256.

⁸³ Allerman, intervju 2012-11-30 och Thomasson, intervju 12-12-03.

Efter Utöincidenten 1980 tillsattes en särskild utredningsgrupp, *Analysgrupp ubåtsincident*, sammansatt av ett antal marinofficerare. Syftet var att komplettera inkomna rapporter med egna analyser. Analysgruppen utvecklades till att bli permanent grupp, MAna som sedermera ingick i Militära Underrättelse- och Säkerhetstjänsten (MUST). MAna analyserade och bedömde samtliga inträffade händelser. Analysgruppens resultat fick enligt Ubåtsutredningen (2001) stor genomslagskraft och påverkade Försvarmaktens uppfattningar som således fördes vidare genom olika rapporter till regeringen. Utredningen ansåg vidare att gruppens analyser i vissa fall var mer uppförande än kritiskt prövande.⁸⁴ Flertalet av intervjuobjekten menar att MAna var en av aktörerna med inverkan på beslutsfattare. Detta inte minst p.g.a. att MAna producerade de kvalhemliga extraorienteringarna som innehöll ÖB:s fastställda hotbild och dessa blev således den inriktning man arbetade mot i helikopterverksamheten. Vidare nämns att även analysresultat från Marinens Undervattens Sensor Analys Central (MUSAC)⁸⁵ samt att det vid Berga Örlogsskolor (BÖS) utvecklades en ljudstudio för analys av sonarinspelningar, bidrog på samma sätt som MAna med sina extraorienteringar.⁸⁶

De aktörer som kan ha haft inverkan på beslutsfattare har konstaterats vara Ubåtsskyddskommissionen, media och allmänheten, ÖB och myndigheten Försvarmakten, marinen och dess företrädare i form av CKF och CM samt MAna. Ett flertal av dessa aktörer, t.ex. media, allmänheten, MAna, har konstaterats ha haft en påverkan på beslutsfattare genom att bidra till en samfällig bild av att det rådde ett ej försumbart undervattenshot mot Sverige. Detta hot i sig, och hur det framställdes, förefaller vara ett av skälen till att resurser för ubåtsskydd tillfördes Försvarmakten under tidsperioden i fråga. Dock har det inte alltid konstaterats att aktörerna specifikt uttalat att det är ubåtsskydd genom sjöoperativ helikopter som skulle varit det lämpligaste alternativet. Dessa aktörer skall snarare betraktas ha haft en generell påverkansförmåga på frågor inom ubåtsskyddet.

⁸⁴ SOU 1995:135, s. 89f, SOU 2001:85, s. 21, 128f, 277, Hägg och Tornberg i Hofsten, s. 205 samt Frisk Göran, ”Målgivande passning – förutsättning för framgång i ubåtsjakt”, *Tidskrift i sjöväsendet*, 2/1987, s. 107.

⁸⁵ MUSAC bildades i mitten av 1980-talet och genomförde framförallt analys av tekniska indikationer (hydroakustiska och magnetiska). MUSAC var denna tidsperiod belägen på BÖS och lydde under MAna; SOU 2001:85, s. 278.

⁸⁶ Allerman, intervju 2012-11-30, Hägg, intervju 2012-12-03 samt Skantz, intervju 2012-11-30.

4.2 *Formgivande faktorer*

Det faktum att Sveriges ubåtsjaktförmåga var så pass eftersatt i början på 1980-talet, och att detta kunde utnyttjas till fördel för den kränkande nationen, noteras i den samtida debatten. CM Per Rudberg gav exemplet att om en främmande nation använde svenskt vatten som tränings- eller övningsområde, skulle Sverige hamna i en farlig situation. Rudberg argumenterade vidare i debatten 1982 och menade att risken skulle vara att Sverige dras med i konflikter mellan stormakterna vilket man på alla sätt ville undvika. Kommendör (PA) Lars Thomasson sluter sig 1983 till samma argument, d.v.s. att främmande makt nyttjar svenskt territorium för egen vinnings skull med exemplet att den skulle kunna använda Sveriges territorium för basering av kärnvapenbärande ubåtar.⁸⁷ På så sätt skulle eftersträvan att undvika faran för att förlora makten över eget territorium, att hamna mellan stormakterna, vara en formgivande faktor.

Studien har vid ett flertal tillfällen funnit att marinens helikopterpersonals vilja och lojalitet varit påtagligt god och uppoffringarna stora. Rasin framför det vid nedläggningen av sitt ämbete i november 1983 och det poängteras även i boken *Marinhelikoptern*. Denna vilja och lojalitet, med ibland stora konsekvenser för tjänstgörande personals privatliv, påpekas vara en drivande faktor för utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på helikoptern. CM 1987, Bengt Schuback, formulerar det som ”Att tro på sin uppgift – en viktig försvarsfaktor”. Med det menade han att det är viktigt att personalen förstår helheten, tror på marinens resurser och betydelse vilket han också bedömer att personalen gjorde genom bl.a. det faktum att de alltid ställde upp.⁸⁸ Vilja och lojalitet kan således noteras som en formgivande faktor.

I genomförda intervjuer framkommer åsikten att det var CM funktionsplan från 1984 som, tillsammans med en väl definierad hotbild, utvecklade ubåtsjakttaktiken under denna tidsperiod. Helikoptern var med i funktionsplanen, inte minst p.g.a. sin förmåga till snabb insats och överraskning, och var således en unik enhet som inte gick att ersättas med annan, endast kompletteras. Man anser

⁸⁷ Rudberg Per, ”Marinen i fred och neutralitet – fyller vi folkrättens krav?”, *Tidskrift i sjöväsendet* 1/1982, s. 15f, Thomasson, s. 33.

⁸⁸ Norberg & Liander, s. 119, Rasin Bengt, ”Ordförandens anförande vid nedläggningen av ämbetet den 15 november 1983”, *Tidskrift i sjöväsendet* 4/1983, s.225f, Schuback Bengt, ”Att tro på sin uppgift – en viktig försvarsfaktor”, *Tidskrift i sjöväsendet* 1/1987, s. 11f, 18f.

således att helikoptern, så som varandes en unik kompetens, var en formgivande faktor för aktörerna.⁸⁹ Nyss nämnda uppfattning sluter sig även av andra intervjuade personer till, dock med motiveringen att helikoptrarna hade så god tillgänglighet, d.v.s. att de från Berga utanför Stockholm kunde vara i luften och operera i Östersjön inom 15 minuter.⁹⁰

De intervjuade helikopterspanarna framför formgivande faktorer i form av den expertiskunskap som helikopterpersonalen besatt. En del personer inom helikopterverksamheten var nyckelpersoner p.g.a. sin erfarenhet av tjänstgöring på ubåtsjakthelikopter och dessa personer var nödvändiga för utvecklingen av ubåtsjaktförmågan. Helikopterpersonalen upplevdes aldrig vara ifrågasatt utan de fungerade snarare som en expertis och rådgivare till högre befattningshavare inom marinen. De enda anmärkningarna mot helikopterfunktionen som hördes framföras var helikopterns akilleshäl; dess relativt låga uthållighet.⁹¹ Således kan man betrakta personalens expertiskunskap som en formgivande faktor eftersom denna kunskap bidrog till att skapa aktörernas uppfattning.

De faktorer som formade aktörernas uppfattning om utvecklingen av sjöoperativ helikopter har funnits vara hotet att förlora makten över eget territorium, helikopterpersonalens ansträngningar och expertis samt CM funktionsplan. Bland dessa faktorer kan det diskuteras huruvida helikopterpersonalen vilja och lojalitet var större än hos övrig personal i Försvarmakten. Storheten jämfört med andra är dock inte intressant för denna studie utan snarare det faktum att personalens inställning formade aktörernas uppfattning om utvecklingen av ubåtsjaktförmågan.

4.3 Orsaker till genomslag

Marinens litenhet i förhållande till andra försvarsgrenar användes ibland i den samtida debatten som förklaring till att gehör för marinens argument inte alltid bifölls. Den blivande viceamiralen Frank Rosenius kommenterade detta 1982 genom att påpeka att marinen ofta kommer i efterhand

⁸⁹ Allerman, intervju 2012-11-30.

⁹⁰ Thomasson, intervju 12-12-03.

⁹¹ Allerman, intervju 2012-11-30, Hägg, intervju 12-12-03 och Skantz, intervju 2012-11-30.

och förlorar initiativet p.g.a. att marinen inte hade tillräcklig mängd resurser vad avser stabskapacitet.⁹² Enligt detta anförande torde alltså andra försvarsgrenar än marinen fått större genomslagskraft för sina behov p.g.a. att de hade ett större antal personer som hade möjlighet att arbeta med beredningar och förslag.

Bengt Schuback framförde, i en sammanfattning av sina sex år som CM, sin förvåning över att politikerna var tveksamma över att göra ordentliga satsningar. Han nämnde bl.a. att beslutsprocesserna för beställning av ubåtsjaktenheter samt helikoptermodifieringar hade varit långa och segdragna och att så inte borde varit fallet eftersom ubåtsjaktkapaciteten gick att använda både i invasionsförsvaret och i mötandet av undervattenshotet. Schuback påstod att det måste råda ett missförstånd eller försök att betala andra försvarsfunktioner med ”marinens pengar” om inte beslutfattarna tydligt såg denna dubbla effekt av marinens enheter. CM Dick Börjesson anslöt sig till debatten ett år senare med samma åsikt. Börjesson framhöll att det inte räcker med att visa intresse för undervattenshotet utan konkreta åtgärder måste göras med tillförsel av materiel och förband. Uppgifterna för marinen mötte inte resurserna och tvärtom.⁹³ Återigen är det antalet och omfattningen av ubåtsjaktstyrkorna som förs fram. Mot ovanstående resonemang kan ett av skälen till att vissa aktörer får genomslagskraft eller inte, vara missförstånd eller okunskap om hur marinen kunde nyttjas mest optimalt. Ett exempel kan vara att marinen och dess företrädare ansåg att de inte fick genomslagskraft *fort nog* eftersom att statsmakten inte förstod den dubbla effekten av att utveckla ubåtsjaktkapaciteten. Vidare nämns ekonomiska medel som bakomliggande faktor vilket således också kan ses som ett skäl till att det helt enkelt inte gick att fördela om pengar för vidareutveckling av ubåtsjaktförmågan.

I kapitel 4.2 framför flera intervjuobjekt helikopterpersonalens expertiskunskap som en formgivande faktor. På samma sätt framförs expertiskunskapen hos aktörer som representerade helikopter verksamheten vara en orsak till att dessa aktörer fick genomslagskraft. Helikopterfunktionen var den del av försvaret som faktiskt inte stod orustad i början av 1980-talet när ubåtsjakten tilltog; man hade mångårig erfarenhet med sig och dessutom resurser, om än få, att tillgå.⁹⁴ Således fick

⁹² Rosenius Frank, ”Försvarsbeslut 82 - Marinen – Framtiden”, *Tidskrift i sjöväsendet* 4/1982, s. 205.

⁹³ Schuback Bengt, ”En återblick efter 6 år som marinchef”, *Tidskrift i sjöväsendet*, 1/1990, s. 14, 16, Börjesson Dick, ”Förtroende och respekt”, *Tidskrift i sjöväsendet* 1/1991, s. 9, 23f.

⁹⁴ Hägg, intervju 2012-12-03 och Skantz, intervju 2012-11-30.

personer med helikoptererfarenhet och personer som fungerade som rådgivare och representerade helikopterorganisationen gehör. Exempel på aktörer som på ett eller annat sätt hade tillförskansat sig denna helikoptererfarenhet var de olika företrädarna inom marinen; CM och CKF. Bland intervjuobjekten återfinns en person som var en av dem som orienterade CM och hans stab om helikopterverksamheten och dess status och kan således vittna om nyss nämnda effekt av dessa råd.⁹⁵

Orsakerna till varför aktörerna fick genomslagskraft kan sammanfattas till att marinens organisation var liten i förhållande till andra försvarsgrenars. Vidare har det framkommit orsaker som brist på ekonomiska medel, oklarheter hur man nyttjar marina enheter optimalt samt helikopterpersonalen som rådgivare. Ovan nämnda orsaker har inte framkommit med enkelhet vid analys av skriftliga källor utan det är framförallt intervjuobjekten som bidragit med informationen.

4.4 Processen

Studien har visat att de aktörer som hade inverkan på beslut om ubåtsjaktutvecklingen på sjöoperativ helikopter i mångt och mycket var samstämmiga. Några av intervjuobjekten nämner att det rådde viss oenighet mellan försvarsgrenarna men att detta var mer av bevakande karaktär. Man nämner att det fanns andra försvarsgrenar än marinen som såg sig hotade vad avser tilldelning av anslag när ubåtsjakten var som intensivast.⁹⁶ Vidare framförs att det faktum att flygvapnet skulle tillföras ny helikopter, HKP 10, innebar att flygvapnet inte protesterade när man vid inledningen av uppbyggnaden av ubåtsskyddet på 1980-talet förde över helikoptrar från flyget till marinen.⁹⁷ Bland intervjuobjekten finns åsikten att så länge marinen fick lagom mycket tilldelning av resurser eller budget så hade övriga försvarsgrenar inget att anmärka på. Hotbilden var klarlagd och inte minst p.g.a. detta blev frågan en försvarsmaktsangelägenhet och inte bara en fråga för marinen. Nationen var hotad så att säga.⁹⁸ P.g.a. den framförda samstämmigheten som rådde är det svårt att ur empirin finna en process innehållande en maktkamp mellan aktörer.

⁹⁵ Thomasson, intervju 12-12-03.

⁹⁶ Hägg, intervju 12-12-03.

⁹⁷ Skantz, intervju 2012-11-30.

⁹⁸ Allerman, intervju 2012-11-30.

5 Avslutning

I föregående delar av uppsatsen har arbetet presenterats och därefter har empirin studerats med hjälp av två förklaringsmodeller. I detta kapitel presenteras och diskuteras resultatet med hjälp av författarens slutsatser. Syftet med arbetet är att analysera drivkrafterna bakom utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter under tidsperioden 1980-92, d.v.s. finna orsakerna till den förändring som skedde. För att möta syftet har två frågeställningar formulerats; i vilken utsträckning kan utvecklingen av ubåtsjaktförmåga på sjöoperativ helikopter förklaras med hjälp av rationell aktörsmodell respektive maktspelsmodell?

5.1 Resultat

Med hjälp av perspektivet rationell aktörsmodellen, har studien undersökt huruvida det var aktörers medvetna och rationella val gentemot uppställda mål (hot) som var drivkraften bakom utvecklingen. Genom att nyttja det andra perspektivet, maktspelsmodellen, har studien försökt förklara skeendet med att det fanns mer eller mindre kända aktörer med egna uppfattningar eller egna agendor. Vidare har det undersökts om aktörerna påverkades av faktorer som inte är alldeles uppenbara och som orsakade att just dessa aktörer fick genomslagskraft, d.v.s. om det fanns ett maktspel som kan förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmågan.

Efter att ha studerat insamlad data med hjälp av Allison's perspektiv, tydliggörs ett flertal faktorer eller skeenden som kan förklara utvecklingen. Genom att använda perspektivet rationell aktörsmodell förefaller utfallet vara tydligt. Hotet konstaterades utgöras av framförallt olika typer av ubåtar och man såg då helikoptern som en självklar resurs att möta hotet med. Förutom ubåtar fanns det andra former av undervattenshot, som exempelvis dykare och farkoster som dessa färdades på, men det var framför allt mot ubåt som det rationella valet föll på sjöoperativ helikopter. Valet av helikopter grundas främst på dess tillgänglighet, (de fanns och var rustade), och förmåga att snabbt vara på plats samt helikopterns förmåga att både kunna spana med sensorer men även insätta vapen. Då brister konstaterades i helikopterns ubåtsjaktförmåga genomfördes utveckling av bl.a. vapen och personalens kompetens. Tillförsel av ytterligare helikoptrar skedde också. Sverige uppfattade sig vara kränkt och hotat som nation och således var drivkraften att på snabbast möjliga sätt möta

detta hot med tillgängliga och kompetenta ubåtsjaktresurser. På så sätt kan konstateras att bakomliggande orsaker till utvecklingen av ubåtsjaktförmågan kan förklaras med hjälp av perspektivet rationell aktörsmodell.

Om bakomliggande orsaker till ubåtsjaktförmågans utveckling istället studeras med hjälp av perspektivet maktspelemodellen är det inte lika självklart att det var ett maktspel som var drivkraften. Visserligen förefaller det vara tydligt att det fanns aktörer som hade position och förmåga att kunna påverka utvecklingen av ubåtskyddet. Dock har studien inte visat på att det var just ubåtsjaktförmågan på helikopter som var målet, utan snarare en utveckling av ubåtskyddet generellt i Sverige, vilket omfattade sjöoperativ helikopter.

Några av aktörerna, framför allt Ubåtskyddskommissionens (1983) uttalande samt det mediala klimatet, var tongivande. Att dessa aktörer formades av den rådande faran, d.v.s. att Sverige skulle hamna mellan två stormakter samt att kränkningar skedde av vårt territorium, var även det tydligt. Andra aktörer som studien har lyft fram, såsom representanter för flottan, marinen samt Försvarsmakten, förefaller ha varit enade och samsyn rådde att Försvarsmakten skulle möta hotet med bl.a. helikoptrar. Viss oenighet inom marinen har lyfts fram och det skulle i så fall tyda på att en maktkamp försiggick framförallt mellan kustartilleriet och flottan. Studien har funnit klen underlag för detta och endast från ett av intervjuobjekten samt från enstaka inlägg i den samtida debatten. I konkurrensen mellan försvarsgrenarna har marinens litenhet i förhållande till andra försvarsgrenar betonats och att marinen således fick dåligt gehör. Detta skulle vara en orsak till att inte ytterligare helikoptrar tillfördes eller inköptes för sjöoperativa uppgifter i den omfattning som marinen önskade. Samtidigt nämns att övriga försvarsgrenar ”höll sig lugna” p.g.a. att de såg sin överlevnad tillgodosedd ändå, exempelvis med anskaffningen av helikopter 10 till flygvapnet. På så sätt kan bakomliggande orsaker till utvecklingen möjligtvis förklaras med maktspelemodellen.

Frågan som bör ställas är om endera av modellerna kan förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på egen hand. I studien har noterats att det rådde en uppfattning om en viss tröghet i beslutsfattandet rörande utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på helikopter. Varför tilldelades inte marinen den mängd helikoptrar man ansåg sig behöva och varför tilldelades inte ytterligare medel för exempel-

vis utbildning av personal och efteranalys av resultat? Och varför gick utvecklingen av ubåtsjaktvapen till helikopter långsamt när man nu stod inför ett så uppenbart hot? Man kan konstatera att studien visar att det nyss nämnda visst skedde men att marinens personal, oavsett nivå och grad, tyckte att det gick för långsamt. Personalen tyckte i synnerhet att tilldelningen av anslag var för litet och att anskaffningar och utveckling av materiel inte prioriterades tillräckligt högt. Önskan att driva utvecklingen framåt grundade sig på att omvärlden (t.ex. media och svenska folket) krävde att Försvarsmakten presterade ett resultat av ubåtsjakten. Dock betonas från flertalet av intervjuobjekten att även helikopterpersonalens vilja och lojalitet mot sin uppgift, var en av de tyngre formgivande faktorerna samt att dess expertis fann ett självklart rum i exempelvis stabsberedningar som berörde helikopterfrågor. Ovan nämnda "otålighet" orsakades således av både yttre och inre påverkan på marinens personal. Om man tittar på resultatet av utvecklingen i efterhand så kan man dock konstatera att utvecklingen trots allt gick framåt och att Sverige i slutet av 1980-talet och väl in på 1990-talet hade kompetenta ubåtsjakthelikoptrar. Också stora ekonomiska anslag i form av miljonpaketen tillfördes marinen i syfte att utveckla ubåtsskyddet.

Således torde en rationell aktörsmodell i stor utsträckning kunna förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmåga på helikopter men modellen kan inte fullständigt förklara tidsförhållandena d.v.s. den upplevda långsamheten av denna utveckling. Sett genom perspektivet maktspelemodellen dras slutsatsen att formgivande faktorer, samt skälet till att de fick genomslagskraft, inte minst var helikopterpersonalen och deras funktion som nyckelpersonal och expertis. Personalen visade engagemang vilket bidrog till att utvecklingen skedde i en inte försumbar takt. Vidare var marinen och Försvarsmaktens företrädare spelare som hade inverkan på utvecklingen, men att dessa inte fick full effekt kan förklaras med att marinen var en liten organisation och dess representanter hade svårt att göra sig hörda. Mot ovanstående resonemang kan slutsatsen dras att ingen av modellerna enskilt har full förklaringskraft.

Allison menar att modellerna kan användas som komplement till varandra för att förklara orsaks-sammanhang. På sätt och vis har denna studie bekräftat detta eftersom utvecklingen av ubåtsjaktförmågan skedde p.g.a. att nationen var hotad av bl.a. ubåtar. Man fann då att ett av de lämpligaste alternativen att möta det konstaterade hotet var sjöoperativ helikopter. Här finner rationell aktörsmodell förklaringskraft eftersom med hjälp av den modellen ges konkreta svar på de direkta

frågor som ställs till empirin, d.v.s. vilket var hotet och varför man mötte hotet med sjöoperativ helikopter. Maktspelsmodellen kompletterar förklaringskraften genom att lyfta fram hur aktörerna formades i sin uppfattning och varför aktörerna fick genomslagskraft eller inte. Dock räcker inte maktspelsmodellen till att helt förklara eftersom processen, d.v.s. det faktiska maktspelet och dess spelplan, inte har gått att få fram. Huruvida detta beror på om teorin är svag eller om inte rätt empiri funnits kan diskuteras. Antingen pågick det inget maktspel eller så kan måhända forskningsunderlaget vara felaktigt. Modellerna har nyttjats i tidigare forskning, se kapitel 1.5, och kan på så vis motiveras som ett verktyg för denna forskning. Mot bakgrund av att maktspelsmodellens frågeställningar framförallt finner svar genom intervjuobjekten, kan slutsatsen dras att det i de öppna källor som nyttjats för forskningen inte har framförts ett tydligt maktspel. Fallet kan också vara så att det inte förekom något maktspel på den nivå som de intervjuade personerna verkade. Slutsatsen är således att vidare studier av annat forskningsunderlag krävs för att finna bakomliggande orsaker med hjälp av maktspelsmodellen.

I vilken utsträckning kan då Allison's modeller förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter? Mot ovanstående resonemang dras slutsatsen att den rationella aktörsmodellen kan förklara utvecklingen och att beslut fattades rationellt enligt Allison's ledord *mål, alternativ, konsekvens* och *val*. Modellens förklaringskraft är dessutom stark eftersom uppfattningen om vad som var hotet och hur det skulle mötas, med sjöoperativ helikopter, är vedertagen genom hela den undersökta empirin. Drivkraften var försvaret av nationen. Å andra sidan finner den rationella aktörsmodellen inte förklaring vad avser det lämpligaste alternativet så som varande helikoptern enskilt. Man såg den snarare som en del av den ubåtsjaktstyrka som skulle möta hotet. Maktspelsmodellen å sin sida belyser på ett tydligare sätt vilka som var aktörer i frågan och hur dessa påverkade beslutsfattandet och ger på det sättet en bredare bild av vad som skedde. Med bredare bild menas att modellen förefaller kunna belysa skeenden som visserligen inte tydligt förklarar orsaken till utvecklingen av ubåtsjaktförmågan men som exempelvis belyser tidsförhållanden för denna utveckling. Exempel på hur modellen belyser ett tidsförhållande är att den långsamhet i utvecklingen som upplevdes av personalen kan förklaras av exempelvis intern oenighet inom marinen. Maktspelsmodellen kan dock inte visa att utvecklingen av ubåtsjaktförmågan skulle vara ett resultat av ett inre maktspel och således har modellen ingen stark förklaringskraft i denna studie.

5.2 Avslutande diskussion

Avsikten i den gjorda studien har varit att försöka finna bakomliggande orsaker till utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter med hjälp av två samhällsvetenskapliga modellerna. Empirin från de olika modellerna har dessutom analyserats och vägts mot varandra vilket i sin tur syftat till att tydliggöra förklaringskraften bättre. Efter analys och slutsatser kan det konstateras att samhällsvetenskapliga modeller kan användas för att ge en klarare bild av utvecklingen bättre när de kompletterar varandra istället för i konkurrens. Att så borde vara fallet har Allison själv påpekat vilket härmed bekräftas. Modellerna kan tillsammans i stor utsträckning förklara utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter.

Dock kan det diskuteras om helikoptern hade varit samma självklara val om Sverige inte hade haft dessa som, i princip, de enda kvarvarande ubåtsjaktresurserna vid inledningen av 1980-talet. Om den samlade ubåtsjaktstyrkan vid denna tid istället hade varit ett flertal kompetenta ubåtsjaktfartyg kanske fokus hade fallit på fartygsutveckling istället. Vad som talar för att en sådan utveckling skulle skett var fartygens större förmåga till uthållighet och dess möjlighet att medföra större vapenlast och fler sensorer. Det som talar emot en sådan ensidig utveckling var att den fartygsburna ubåtsjakten hade långsammare förflyttningss fart, d.v.s. den kunde inte vara på plats eller transitera till ny position lika snabbt som helikopter kunde. Vidare har studien visat på helikopterns unika kompetens, bl.a. SLA-kedjan, en både vapen- och sensorbärande plattform samt helikopterns förmåga att kunna verka både inom- och utomskärs. På så sätt motiveras utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på helikopter. Sammanfattningsvis kan nämnas att det råder samsyn hos intervjuobjekten så väl som i textanalysen, att vägen framåt för den svenska ubåtsjaktförmågan var att ha en sammansatt ubåtsjaktstyrka där helikoptern som en del av denna var oersättlig.

5.3 Förslag på fortsatt forskning

Förslag på fortsatt forskning om utvecklingen av ubåtsjaktförmågan på sjöoperativ helikopter är att med hjälp av rationella aktörsmodellen samt maktspelsmodellen studera även hemligt materiel såsom ÖB rapporter och utvecklingsplaner men även fördjupa sig i krigsarkivet. Ytterligare intervjuer av personer, exempelvis sådana som tjänstgjorde på en högre nivå i Försvarsmakten än de

som har medverkat i denna studie samt personer mer knutna till den politiska sfären, skulle troligtvis bidra till att fördjupa studien ut maktspelsmodellens perspektiv.

I skrivande stund, våren 2013, har återinförandet av sjöoperativ helikopter börjat och återtagandet av ubåtsjaktförmågan på helikopter skall påbörjas de närmaste åren. Med anledning av det aktualiseras ämnet åter och intressant forskning kan vara att undersöka orsakssammanhang till varför Sverige nu återigen befinner sig i en snarlik situation som vid inledningen av 1980-talet, d.v.s. med en tydlig försämrad ubåtsjaktförmåga på marinens och helikopterflottiljens plattformar. Ytterligare infallsvinklar är att studera om valet att utveckla ubåtsjaktförmågan på helikopter hade fallit lika enkelt om helikoptrarna inte hade varit, i princip, de enda kvarvarande enheterna med ubåtsjaktförmåga vid inledningen av 1980-talet.

6 Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Allison Graham & Zelikow Philip, *Essence of decision – Explaining the Cuban missile crisis* (1999), New York: Longman.

Bynander Fredrik, *The Rise and Fall of the Submarine threat: Threat politics and Submarine intrusions in Sweden 1980-2002* (2003), Uppsala; Acta Universitatis Upsaliensis.

Hofsten Gustaf von & Rosenius Frank (Red.), *Kustflottan – De svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet* (2009), Stockholm: Kungliga Örlogsmannasällskapet.

Johanessen Asbjørn & Tufte Per Arne, *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod* (2003), Malmö: Liber AB.

Norberg Ingemar & Liander Peter, *Marinhelikoptern* (1997), Falköping: Gummessons.

Widfeldt Bo & Hall Åke, *Svenskt militärflyg 1911-2005* (2005), Nässjö: Förlag Air Historic Research AB.

Offentligt tryck

SOU 1983:13 *Att möta ubåtshotet – Ubåtskränkningar och svensk säkerhetspolitik* (1983), Stockholm: Regeringskansliet.

SOU 1995:135 *Ubåtsfrågan 1981-1994* (1995), Stockholm: Regeringskansliet.

SOU 2001:85 *Perspektiv på ubåtsfrågan – Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* (2001), Stockholm: Regeringskansliet.

SOU 2009:67 *Försvarsmaktens helikopter 4 – frågan om vidmakthållande eller avveckling?* (2009), Stockholm: Regeringskansliet.

SOU 2010:50 *Försvarsmaktens helikopterresurser* (2010), Stockholm: Regeringskansliet.

TRM 1 (A) - Taktikreglemente för marinstridskrafterna (2010), Stockholm: Försvarsmakten.

Tidskrifter

Börjesson Dick, "Förtroende och respekt", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1991.

Enquist Jan, "Marinplan 1960 – marinplan 2000" anförande av ordföranden vid Kungliga Örlogsmannasällskapets högtidssammanträde 1985, *Tidskrift i sjöväsendet* nr 4, 1985.

Frisk Göran, "Målgivande passning – förutsättning för framgång i ubåtsjakt", *Tidskrift i sjöväsendet* nr2, 1987.

Frisk Göran, "Framförhållning – för svårt för politiker?", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 3, 2008.

Rasin Bengt, "Ett händelserikt år" ordförandens anförande vid nedläggningen av ämbetet den 15 november 1982, *Tidskrift i sjöväsendet* nr 4, 1982.

Rasin Bengt, "Ordförandens anförande vid nedläggningen av ämbetet den 15 november 1983", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 4, 1983.

Rosenius Frank, "Försvarsbeslut 82 - Marinen – Framtiden", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 4, 1982.

Rudberg Per, "Försvaret, marinen, samhället", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 2, 1980.

Rudberg Per, "Marinen i fred och neutralitet – fyller vi folkrättens krav?", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1982.

Schuback Bengt, "Nya förutsättningar för en samlad marin insats i fred, kris och krig", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1985.

Schuback Bengt, "Antalets betydelse", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 2, 1986.

Schuback Bengt, "Att tro på sin uppgift – en viktig försvarsfaktor", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1987.

Schuback Bengt, "Marina stridskrafter – nödvändigt att utnyttja dem ännu bättre som säkerhetspolitiskt verktyg redan i fred", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1988.

Schuback Bengt, "En återblick efter 6 år som marinchef", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1990.

Thomasson Lars, "Svensk ubåtsjakt – har den någon framtid?", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 1, 1983.

Tornberg Claes, "Taktiska erfarenheter, sjöstridskrafter" - årsberättelse i vetenskapsgrenen "Personal, utbildning, organisation" för år 1987/88", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 4, 1987.

Westerlund Magnus, "Återuppbyggnaden av sjöoperativ helikopterförmåga", *Tidskrift i sjöväsendet* nr 2, 2011.

Otryckta källor

Edling Per, "Ubåtsjaktförmågans utveckling under 1980-talet – ett resultat av yttre hot eller interna intressen?" (2010) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

Ek Andreas, "Trotjänaren utmanas av teknologin – En jämförelse mellan Hkp 14 och Hkp 4 avseende specifika uppgifter" (2009) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

Garsten Erik & Carlsson Glenn, "U-137 – Svenskt politiskt och militärt agerande under kris" (2006) uppsats, Lunds universitet.

Gustafsson Robert, "FN-mandatets nödvändighet för den svenska regeringen, paradigmskifte eller en rationell och logisk utveckling?" uppsats (2005), Stockholm: Försvarshögskolan.

Hansson Johan, ”Våra första internationella insatser - ett tecken på beslutsvilja?” uppsats (2005), Stockholm: Försvarshögskolan.

Hörnfeldt Anders, ”Ubåtsjaktförmågans utveckling i svenska flottan 1945 till 1949 – en analys av bakomliggande faktorer” (2012) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

Ilar Fredrik, ”Vad skall vi göra med alla helikoptrar? – Om helikopterflottiljens tillhörighet i flygvapnet” (2012) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

Jannerstad Peter, ”Svenska helikoptrar i internationella insatser – En undersökning om Försvarsmaktens helikopterförmåga och dess användande” (2011) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

Larsson Madelene, ”Det svenska försvaret – Från förråd till fält” (2009) uppsats, Växjö universitet.

Nobel Carl, ”There is but one art, and that is the tactics of the combined arms” (2009) uppsats, Stockholm: Försvarshögskolan.

Orander Arvid & Wenander Erik, ”Wiskey on the rocks – En stunds njutning i sällskap med Graham Allison” (2006) uppsats, Lunds universitet.

Internet

http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista. Hämtad 2013-02-16.

Intervjuer

Allerman Christian, kommandörkapten, Ubåtsjaktofficer HMS Halland 1980, Spanare 11.hkpdiv 1981-84, Chef ubåtsjaktenheten Berga Örlogsskolor 1984-85, Vapentjänstchef/Chef Vapenpluton 11.hkpdiv 1985-87, Stabsofficer vid Marinstaben/MAna 1988-90. Intervjun genomförd 2012-11-30. Anteckningarna finns i författarens ägo.

Hägg Christer, kommendör (PA), 1980-82 Flaggadjutant Kustflottan, 1983-85 C 1.hkpdiv, 1986 C Flottans Vapenavdelning Marinstaben, 1989-91 Marinattaché Washington DC. Intervjun genomförd 2012-12-03. Anteckningarna finns i författarens ägo.

Skantz Per, kommendörkapten, Spanare HKP 4 1984-87, Chef ubåtsjaktenheten Berga Örlogsskolor 1990-92, Kompanichef vapenkompaniet 1993-95. Intervjun genomförd 2012-11-30. Anteckningarna finns i författarens ägo.

Thomasson Lars, kommendör (PA), 1981-83 C sekt 2 Milo Stab Ost, 1983-84, FC HMS Carlskrona, 1986-91 C hkpddiv. Intervjun genomförd 2012-12-03. Anteckningarna finns i författarens ägo.